

VALTIONEUVOSTO
STATSRÅDET

Toimintaympäristökuvaus

Ministeriöiden tulevaisuuskatsaus 2022 –
Yhteiskunnan tila ja päätöksiä
vaativat kysymykset

Koko julkaisu osoitteessa <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-780-5>

1 Toimintaympäristökuvaus

1.1 Kansainvälisen toimintaympäristön ja demokratian kurimukset

1.1.1 Sääntöpohjainen järjestelmä ja monenkeskinen yhteistyö uhattuna

Venäjän aloittama sota on hyökkäys sääntöpohjaista kansainvälistä järjestelmää ja YK:n peruskirjan arvoja vastaan. Se rikkoo räikeästi myös Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön (Etyj) ja Euroopan neuvoston (EN) perusperiaatteita. Samalla kasvaneet suurvaltajännitteet ja ideologiset näkemyserot ovat heikentäneet laajasti sääntöpohjaiseen kansainvälisen järjestelmän ja monenkeskisen yhteistyön edellytyksiä ja vaikuttavuutta jo pidemmällä aikavälillä.

Tarve yhteiselle vastuunkannolle tunnistetaan laajasti kansainvälisessä yhteisössä. Valtiot tai muut toimijat eivät pysty ratkaisemaan globaaleja haasteita yksin ilman rajat ylittävää yhteistyötä ja sopimuksia. Monet haasteista, kuten ilmastokriisi, luontokato ja sotilaalliset kriisit kohdistuvat suorimmin kaikkein köyhimpiin ja hauraimpiin yhteiskuntiin mm. Afrikassa ja Lähi-idässä. Vastaamattomat haasteet kaukana heijastuvat usein Eurooppaan viiveellä, kuten esimerkiksi hallitsemattomana muuttoliikkeenä.

Venäjän hyökkäyssota Ukrainassa horjuttaa vakautta sekä Euroopassa että maailmanlaajuisesti mm. energia- ja ruokakriisin sekä kasvavan inflaation myötä. Samoin se haastaa entisestään yhteistyötä monenkeskisen kansainvälisen järjestelmän elimissä. Venäjä on rikkonut kansainvälisiä sitoumuksia, joita se on ollut itse laatimassa ja hyväksymässä. Hyökkäyssodan seurauksena Venäjän asemaa kansainvälisissä järjestöissä on rajoitettu monin tavoin. Myös esimerkiksi ilmasto- ja muu yhteistyö Venäjän kanssa arktisilla foorumeilla on keskeytetty. Kokonaisuudessaan kansainvälisen sääntöpohjaisen järjestelmän uskottavuuden varmistamiseksi on osoitettava, että Venäjän toimilla ja räikeillä kansainvälisen oikeuden ja humanitaarisen oikeuden loukkauksilla on seurauksensa.

Yhdistyneiden kansakuntien (YK) peruskirja ja sen yleismaailmalliset arvot, sopimukset ja instituutiot muodostavat kansainvälisen sääntöpohjaisen järjestelmän keskeiset puitteet. Toisen maailmansodan jälkeen rakennettu järjestelmä ei kuitenkaan kaikilta osin enää vastaa valtioiden muuttuvia voimasuhteita eikä ota huomioon kansainvälisen asialistan laajentumista ja monimuotoistumista tai ei-valtiollisten toimijoiden kasvanutta merkitystä kansainvälisessä yhteistyössä. Eri foorumeilla esiintyy yhä laajempaa haluttomuutta luoda

uusia sitovia sopimuksia sekä pyrkimyksiä heikentää, laiminlyödä tai jopa purkaa jo tehtyjä sitoumuksia. Esimerkiksi asevalvonnassa toistuvat sopimusrikkomukset ja sopimuksista irtaantuminen heikentävät sopimusjärjestelmää. Ihmisoikeuksien yleismaailmallisuuden kyseenalaistava tulkinta ja toiminta on yhä näkyvämpää. Monet valtiot suhtautuvat kansainvälisoikeudellisiin velvoitteisiinsa valikoiden tai ne sivuuttaen. Raskaimmatkin kansainväliset rikokset saattavat jäädä rankaisematta. Sodat tuovat osaltaan esille kansainvälisen järjestelmän rakenteelliset puutteet ja haasteet.

Monista vastoinkäymisistä ja laajasti tunnistetuista uudistamistarpeista huolimatta monenkeskisen kansainvälisen yhteistyön kriisi ei ole merkinnyt sen täyttä lamaantumista. YK:n turvallisuusneuvoston veto-oikeuden vastuuttoman käytön vastapainoksi turvallisuusneuvosto on ollut toimintakykyinen muiden kriisien osalta. YK:n erityisjärjestöjen työ on osoittanut toimivuutensa maailman kriiseissä. Samalla turhautuminen järjestelmään on tuottanut erilaisten maaryhmien (esim. G-7, G-20) vaihtoehtoisia yhteistyöpyrkimyksiä ja neuvotteluprosesseja, jotka toimivat kaikille avoimen kansainvälisen järjestelmän ulkopuolella.

Poliittisen, taloudellisen ja teknologisen painopisteen siirtyminen Aasiaan sekä Intian ja Tyynenmeren alueelle – erityisesti Kiinan nopea nousu globaaliksi voimakeskukseksi ja Yhdysvaltojen haastajaksi – on pakottanut useimmat valtiot ja toimijat pohtimaan asemoitumistaan uudessa tilanteessa. Kiina on EU:lle ja Suomelle kasvavasti järjestelmätason haastaja; samanaikaisesti taloudellinen kilpailija ja yhteistyökumppani. Kiina pyrkii muovaamaan kansainvälistä järjestelmää enemmän omia tavoitteitaan vastaavaksi ja toimii usein kahdenvälisesti. Samalla Kiinan sitoutuminen ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi ja ympäristökriisien ratkaisemiseksi ja oikeusvaltioajattelun edistämiseksi on välttämätöntä.

Euroopan unioni on keskeinen sääntöpohjaisen kansainvälisen järjestelmän ja monenkeskisen yhteistyön tukija. Monenkeskisen kansainvälisen yhteistyön vahvistamisessa transatlanttinen kumppanuus on EU:lle keskeistä. Laajapohjaisen globaalin kumppanuuden edistämisen merkitys kasvaa.

1.1.2 Turvallisuusympäristön epävakaus syvenee

Suomen ja Euroopan turvallisuusympäristö muuttui perustavanlaatuisesti Venäjän hyökättyä Ukrainaan helmikuussa 2022. Turvallisuuspoliittisen uudelleenarvioinnin seurauksena Suomi ja Ruotsi ovat hakeneet Naton jäsenyyttä. On todennäköistä, että Venäjän reaktiot Suomen ja Ruotsin Nato-päätöksiin nähdään vasta pidemmän aikavälin kuluessa. Ukrainassa käytävän sodan pitkittyminen voi käynnistää Venäjällä uusia, vaikeasti ennakoitavia kehityskulkuja, jotka heijastuvat myös Suomeen.

Suurvaltojen keskinäisen kilpailun voimistuminen ja sääntöpohjaisen kansainvälisen järjestelmän heikentyminen lisäävät toimintaympäristön epävakautta, mikä vaikeuttaa erityisesti pienten valtioiden asemaa. Kiinan globaali toimijuus vahvistuu ja sen vaikuttamiskeinot aiheuttavat kasvavaa huolta. Venäjän hyökkäys Ukrainaan, etupiiripolitiikka sekä piittaamattomuus kansainvälisestä oikeudesta heikentävät turvallisuutta laajasti. Yhdysvallat on sitoutunut Euroopan turvallisuuteen, mutta epävarmuuksia kohdistuu siihen, miten se toteuttaa sitoutumistaan pidemmällä aikavälillä. Myös EU:n toimintakykyä haastetaan monin tavoin, toisaalta uhiin vastaaminen myös tiivistää EU-yhteistyötä. Erilaiset kumppanuudet, liittolaissuhteet ja yhteistyöverkostot kasvattavat merkitystään.

Suomi sijaitsee suurvaltojen näkökulmasta strategisesti merkittävällä alueella. Suurvaltakilpailun jännitteet heijastuvat Itämeren alueelle sotilaallisen toiminnan lisääntymisenä. Arktisen alueen merkitys on korostunut suurvaltakilpailussa Koillisväylän avautuessa ja alueen luonnonvarojen hyödyntämismahdollisuuksien parantuessa. Sotilaallinen toiminta arktisella alueella on lisääntynyt.

Laaja-alainen vaikuttaminen ja hybriditoiminta lisääntyvät sekä saavat entistä vaikeammin torjuttavia muotoja, kuten muuttoliikkeen hyväksikäyttö poliittisessa vaikuttamisessa. Hybridivaikuttaminen haastaa yhteiskuntien kokonaisresilienssiä, varautumista sekä puolustuskyvyn ja huoltovarmuuden ylläpitoa. Tämä asettaa vaatimuksia päätöksenteon ja toimeenpanon sekä erityisesti ennakkoinnin, tilannekuvan ja valmiuden kehittämiseksi.

Talouden ohella, tieto (data) ja teknologia korostuvat strategisina resursseina sekä vastakainasettelujen ja haavoittuvuuksien perustana. Verkostoituneet ja kehittyneet teknologia hyödyntävät rikolliset toimijat käyttävät hyväkseen yhteiskunnan ja yksilöiden haavoittuvuuksia kansallisista rajoista piittaamatta. Myös kyber-, avaruus- ja informaatioympäristö tuovat mukanaan uudenlaisia turvallisuusuhkia, joilta on kyettävä suojautumaan. Myös ympäristön tilan muutokset ja ilmastomuutos sekä niihin vastaaminen aiheuttavat turvallisuusvaikutuksia. Resurssiniukkuus ja kilpailu strategisista luonnonvaroista voivat aiheuttaa muutoksia voimasuhteissa ja kasvattaa jännitteitä sekä tarjota mahdollisuuksia rikolliselle toiminnalle. Energiantuotannon rakenteellinen muutos vaikuttaa energiaturvallisuuteen sekä maiden ja alueiden välisiin poliittisiin suhteisiin monin tavoin. Vaikutukset voivat näkyä keskipitkällä aikajänteellä niiden valtioiden toiminnassa ja politiikassa, joiden talous on riippuvainen fossiilisen energian tuotannosta ja viennistä. Globaalin energiasiirtymän on myös ennakoitu lisäävän epävakautta ja jännitteitä niissä Lähi-idän maissa, jotka ovat taloudellisesti riippuvaisia hiilivedyistä. On myös mahdollista, että energiasiirtymästä aiheutuvat taloudelliset ongelmat voivat vaikuttaa ääriliikkeiden suosioon ja vähentää terrorismin vastaisen työn rahoitusta ja lisätä muuttoliikkeitä alueella.

Vaikka enemmistölle Suomessa arki on turvallisempaa kuin koskaan, yhteiskunnallisen eriarvoistumisen ja polarisaation merkitys turvallisuudelle on merkittävä. Suomessa on

suuria alueellisia eroja niin koko väestön kuin nuorten hyvinvoinnissa. Hyvinvoinnin ja osallisuuden epätasainen jakaantuminen sekä arvojen ja asenneilmapiirin monimuotoistuminen voivat synnyttää yhteiskunnallisia jännitteitä ja kasvattaa kansalaisten keskinäistä ja instituutioihin kohdistuvaa epäluottamusta. Alaikäisten pahoinvointi, heidän tekemiensä väkivaltarikoksien kehitys ja nuorten jengiytyminen ovat huolestuttavia ilmiöitä, etenkin kun osa nuorista syyllistyy toistuvasti aikaisempaa vakavampiin rikoksiin. Terrorismin uhka Suomessa säilyy lyhyellä aikavälillä todennäköisesti neliportaisen asteikon tasolla kaksi eli kohonnut. Suurimman terrori-iskun uhkan muodostavat edelleen äärioikeistolaista tai radikaali-islamistista ideologiaa kannattavat yksittäiset toimijat tai pienryhmät.

Kokonaisturvallisuuden yhteistoimintamalli sekä EU- ja Nato- ja muu kansainvälinen monenkeskinen yhteistyö ovat merkittäviä välineitä vastattaessa ja varauduttaessa turvallisuusuhkiin ja -haasteisiin, jotka tyypillisesti eivät tunne valtioiden tai toimijoiden rajoja. Kansallinen turvallisuus korostuu ja vaatii nykyistä laajempaa huomioimista ns. perinteisten ja uusien turvallisuusuhkien paineessa. Muuttuneessa turvallisuusympäristössä vahva puolustuskyky ja Nato-jäsenyys muodostavat Suomelle uskottavan turvallisuusratkaisun. Suomessa turvallisuuden hallinnan paineet voimistuvat kaikilla tasoilla ja sektoreilla, kohdistuen erityisesti yhteistyön, koordinaation ja systeemisen johtamisen kehittämiseen ml. poikkihallinnollinen lainsäädäntötyö ja rakenteiden uudistaminen.

1.1.3 Demokratia haurastuu ja oikeusvaltio taantuu

Viime vuosina useat eri tutkimuslaitokset ovat huomioineet demokratian haurastumisen ja autoritarismin nousun monissa maissa. Suomen vahvuutena on kuitenkin toimiva ja vahva demokratia. Tärkeimpiä demokratian ja oikeusvaltion haasteita ovat ääriliikkeiden toiminta, autoritaaristen johtajien valtaannousu ja yhteiskunnallisen osallistumisen eriarvoistuminen ja luottamuksen heikentyminen. Suomessa erityisiä haasteita ovat osallistumisen eriarvoistumiskehitys, äänestysaktiivisuuden lasku pitkällä aikavälillä ja poliittisen kentän pirstaloituminen. Nousevia haasteita ovat kyberuhat, disinformaatio, informatiovaikuttaminen sekä virkakuntaan, päättäjiin, toimittajiin ja tutkijoihin kohdistuva järjestelmällinen häirintä eli maalittaminen. Häirintä ja vihapuhe vaikuttavat kansalaisten, erityisesti naisten ja vähemmistötaustaisten henkilöiden halukkuuteen osallistua esimerkiksi kuntapolitiikkaan. Ilmiö heikentää turvallisuuden tunnetta, kaventaa sananvapautta sekä vähentää ihmisten halukkuutta aktiiviseen yhteiskunnalliseen toimijuuteen. Ilmiöllä on negatiivisia vaikutuksia myös yhteiskunnalliseen luottamukseen. Viharikoksista ja syrjinnästä vain pieni osa tulee viranomaisten tietoon, joten ilmiö on huomattavasti virallisia tilastoja laajempi. Uhritutkimusten mukaan viharikokset, vihapuhe ja häirintä vaikuttavat uhrin turvallisuuden tunteeseen ja mielenterveyteen, sekä saavat hänet käytännössä välttämään tiettyjä tilanteita tai paikkoja.

Luottamus korreloi demokratian ja yhdenvertaisen osallisuuden kanssa. Suomalaisten luottamus toisiinsa ja eri yhteiskunnan toimijoihin on kansainvälisessä tarkastelussa korkealla tasolla. Luottamus kuitenkin vaihtelee eri väestöryhmissä. Se on korkeaa niissä väestöryhmissä, joissa on korkea koulutus, hyvä terveys, optimistiset tulevaisuudennäkymät, ja jotka osallistuvat aktiivisesti esimerkiksi kansalaistoimintaan ja asuvat kaupungeissa. Eri-arvoistumiskehitystä on nähtävissä myös yhteiskunnallisen osallistumisen suhteen, mm. äänestysaktiivisuudessa. Luottamuksen ylläpitämiseksi yhdenvertainen osallistuminen ja vaikuttaminen sekä merkityksellisen elämän kokemukset ovat keskiössä. Julkisen hallinnon kyvyllä vastata kansalaisten muuttuviin odotuksiin, tarpeisiin ja tulevaisuuden haasteisiin, sekä elinvoimaisella kansalaisyhteiskunnalla on tässä merkittävä rooli.

Asiantuntijat ovat raportoineet myös oikeusvaltiokehityksen kansainvälisestä taantumisesta. Suomen lähialueista Venäjällä on suuria ongelmia oikeusvaltioperiaatteen sekä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisessa, mitä hyökkäys Ukrainaan on edelleen merkittävästi syventänyt. Oikeusvaltion heikentyminen on nähtävissä myös EU:n sisällä, erityisesti Unkarissa ja Puolassa. Myös yleismaailmallisten ihmisoikeuksien, yhdenvertaisuuden ja sukupuolten tasa-arvon kyseenalaistaminen on lisääntynyt Euroopassa. Euroopan komission vuoden 2022 oikeusvaltiokertomus pitää kuitenkin Suomen oikeusvaltiotilannetta hyvänä. Kertomuksen mukaan Suomessa käsitys oikeuslaitoksen riippumattomuudesta on kansalaisten keskuudessa edelleen erityisen korkealla tasolla (yli 75 %), Komissio antaa kertomuksessaan Suomelle neljä suositusta, joissa kehoitetaan jatkamaan jo käynnissä olevia uudistuksia aloilla, joissa Suomen voi nähdä jo olevan Euroopan edistyneimpien jäsenmaiden joukossa, kuten korruption torjunta sekä asiakirjajulkisuus.

Suomea pidetään myös yhtenä EU:n ja koko maailman vähiten korruptoituneista maista. Suomessa oikeusvaltiolla on merkittäviä vahvuuksia, esimerkiksi tuomioistuinten riippumattomuus sekä kansalaisten luottamus oikeusvaltion toimintaan. Oikeusvaltion toimivuudella on merkitystä sekä kansalaisten oikeuksien, demokratian sekä talouden toiminnan kannalta. Kuitenkin myös suomalaista oikeusvaltiota on tarpeen kehittää – ei ole syytä ajatella, että olisimme täysin suojassa oikeusvaltiota haastavilta kehityskuluilta. Esimerkiksi oikeudenkäyntien pitkät kestot sekä oikeudenkäyntikulut saattavat jo nyt vaikeuttaa oikeuksien toteutumista.

Tulevaisuuden kannalta oleellista on, jatkuuko demokratia- ja oikeusvaltiokehityksen alapäin osoittava maailmanlaajuinen suunta, ja heikkeneekö tai muuttuuko oikeusvaltioperiaatteen merkitys keskeisenä länsimaisen demokratian arvona. Demokratian ja oikeusvaltion toteutumisessa keskeistä on, että lainsäädännön valmistelua ohjaavat laadun, suunnittelun ja avoimuuden tavoitteet. Oleellista on myös, pystyykö EU toimimaan jatkossa kansainvälisen oikeusvaltiokehityksen edistäjänä ja pitämään kiinni oikeusuudistusten ensisijaisuudesta mm. laajentumis- ja kumppanuuspolitiikassaan.

1.1.4 EU:n yhtenäisyyteen ja toimijuuteen kohdistuu sisäisiä ja ulkoisia haasteita

Euroopan unioni on Suomen tärkein poliittinen ja taloudellinen viitekehys, arvo- ja turvallisuusyhteisö. Integraatio on syvää ja kattaa monia politiikka-alueita. Jäsenmaiden oikeusjärjestykset ja EU:n oikeusjärjestys muodostavat kokonaisuuden, jossa EU-oikeudella on välitön oikeusvaikutus, ja jäsenvaltioiden lakeja voidaan pitää pätemättöminä, jos ne ovat ristiriidassa EU-lainsäädännön kanssa. EU on merkittävä sisämarkkina ja haluttu kauppakumppani, jonka asettamilla normeilla ja standardeilla on ohjausvaikutusta myös sen rajojen ulkopuolella. EU:n sisämarkkinat tarjoavat Suomelle taloudellista vakautta – Suomen tavara- ja palveluviennistä yli puolet suuntautuu EU-alueelle ja tuonnista noin 60 % tulee EU-alueelta. EU on keskeinen yhteistyön viiteryhmä myös monilla sellaisilla toiminta-alueilla, joilla varsinainen päätösvalta on kansallisissa käsissä.

Euroopan unionin sisäiseen yhtenäisyyteen sekä sen päätöksenteko- ja toimintakykyyn kohdistuu monia haasteita, kuten jäsenvaltioiden eriytyvät talousnäkymät ja kasvava velkaantuminen, suurvaltakamppailun kiihtyminen sekä Britannian EU-eron tuottama ennakkotapaus. EU:n kehitys on riippuvainen jäsenmaiden poliittisesta kehityksestä, minkä vuoksi erityisesti suurten jäsenmaiden kansallisilla vaaleilla on merkitystä koko unionille. Jäsenmaita syvästi jakavat kysymykset liittyvät mm. maahanmuutto- ja turvapaikkapolitiikkaan, yhteisvastuullisuuteen sekä oikeusvaltiokehitykseen. Venäjän hyökkäykseen Ukrainaan EU on vastannut yhtenäisesti ja keskeisten kumppaneiden kanssa koordinoitujen. Kriisin keskellä EU:n toiminnan, kuten laajojen pakotepakettien, vaikutukset ovat olleet tuntuvia. Hyökkäyssodan vaikutukset EU:n taloudelle ja energiaratkaisuille ovat kuitenkin mittavat ja saattavat jatkossa koetella EU:n yhtenäisyyttä.

EU on viime vuosina kehittänyt turvallisuus- ja puolustusyhteistyötään unionin itsenäisen toimintakyvyn vahvistamiseksi, ja toisaalta kumppanuksiensa lujittamiseksi. Tällä vahvistetaan EU:n omaa asemaa ja lähialueita koskevaa vastuunkantoa Yhdysvaltojen ulko- ja turvallisuuspolitiikan painopisteen siirtyessä Aasiaan sekä Venäjän pyrkiessä horjuttamaan Euroopan unionia. Venäjän hyökkäyssodan seurauksena EU:n ulko-, turvallisuus- ja puolustuspoliittinen toimijuus ja yhteistyö on vahvistunut. EU on myös alkanut tarkastella globaalia keskinäisriippuvuutta aiempaa kokonaisvaltaisemmin ja kriittisemmin mm. vastuullisuuden, tuotantoketjujen ja teknologian näkökulmista. EU:lla on vahva tahto osallistua tai jopa johtaa digitalisaation ja datan käytön globaalien pelisääntöjen ja teknologiasstandardien kehittämistä. Tavoitteessa onnistuminen edellyttää teknologisen osaamisen ja innovointikyvyn ylläpitoa ja voimakasta kehittämistä. EU:n rooli ympäristö- ja erityisesti ilmastoasioissa on myös kasvanut ja kasvaa edelleen.

Asenteet EU:ta ja rahaliittoa kohtaan ovat viime vuosina säilyneet pääosin myönteisinä niin Suomessa kuin Euroopassa keskimäärin – huolimatta koronapandemiasta, joka asetti jäsenmaiden keskinäisen solidaarisuuden ja instituutioiden kriisivasteen koetukselle.

EU:lta toivotaan yhtäältä tehokkuutta, toisaalta ollaan huolissaan vallansiirroista kansallisel-
selta tasolta yhteisötasolle. EU:n laajentumispolitiikan ytimessä pysyy valtioiden kannusta-
minen uudistuksiin jäsenyyden mahdollistamiseksi. Käynnissä olevat neuvottelut ja uusien
avaaminen ovat kuitenkin sujuneet hitaasti. Viimeksi unioniin liittyneillä Länsi-Balkanin
mailla on ollut vaikeuksia toimeenpanna oikeusvaltiouudistuksia ja kitkeä korruptiota.
Tilanteen monimuotoisuutta lisäävät osaltaan Ukrainan ja Moldovan ehdokasmaa-asemat.

1.2 Ilmastonmuutos, luontokato ja vihreän siirtymän vaikutukset kietoutuvat yhteen

1.2.1 Ilmastonmuutos on ihmiskunnan suurin uhka

Ilmastonmuutos muuttaa elinoloja koko maapallolla. Jo yli 1,5 asteen lämpeneminen on merkittävä riski ihmiskunnalle, luonnon monimuotoisuudelle, ruoka- ja ravitsemusturvalle, vesihuollolle sekä köyhyyden ja eriarvoisuuden poistamiselle. Ilmastonmuutoksen hillintä edellyttää isoja muutoksia energia- ja päästöintensiivisissä teknologioissa ja teollisuudessa sekä systemaattista vihreää siirtymää ja kestävyyttä kohti vieviä muutoksia kulutus- ja tuotantotavoissa. Ilmastonmuutosta hillitsevista toiminna päätettäessä on tärkeä arvioida myös toimien ja toimimattomuuden mahdolliset vaikutukset ihmisiin erityisesti niiden mahdollisesta eriarvoistavasta näkökulmasta.

Yli puolet maailman taloudellisesta tuotannosta on suoraan riippuvaista toimivista luonnon ekosysteemeistä¹, joiden heikkenemisen suurin syy on luonnonvarojen kulutus. Yhä merkittävämmäksi luontokadon ajuriksi nousee ilmastonmuutos. Kansainvälinen biodiversiteettipaneeli ja hallitustenvälinen ilmastopaneeli varoittavat ilmastonmuutoksen ja luontokadon hillintätoimien kehittämisestä ilman niiden yhteistä suunnittelua ja vuorovaikutusta: huonosti suunniteltu teknologiapohjainen vihreä siirtymä, eli siirtymä kohti kasvua, joka nojaa vähähiilisiin ja kiertotaloutta edistäviin ratkaisuihin, voi aiheuttaa voimakasta lisäpainetta ekosysteemeille².

Suomessa ilmasto lämpenee arvioiden mukaan jopa 2–6 astetta vuosisadan loppuun mennessä ja jo toteutunut lämpeneminen on ollut jopa kolme kertaa globaalien keskiarvojen nousua nopeampaa. Sopeutuminen muuttuvan ilmaston vaikutuksiin edellyttää

1 World Economic Forum, Nature risk rising: Why the crisis engulfing nature matters for business and the economy, 2020

2 Scientific outcome of the IPBES-IPCC co-sponsored workshop on biodiversity and climate change; IPBES secretariat, Bonn, Germany, 2021, Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability

taloudellisia valintoja monella tasolla kattaen mm. energiajärjestelmän kehittämisen viilennyksen ja toimitusvarmuuden turvaamiseksi, puhtaan juomaveden turvaamisen ja kasvavien kansanterveysriskien paremman huomioimisen. Ilmastomuutos vaikuttaa merkittävästi kasvi- ja eläinkuntaan, esimerkiksi uusien kasvi- ja eläintautien sekä tuholaisien riski kasvaa. Ilmaston lämpeneminen on suurinta pohjoisessa. Arktinen alue on lämmennyt lähes neljä kertaa nopeammin kuin maapallo keskimäärin³, ja ilmastomuutos uhkaa erityisen voimakkaasti arktisten alueiden luontoa ja elinympäristöjä.

Suomi on sitoutunut hillitsemään ilmastomuutosta ja sopeutumaan sen vaikutuksiin vuonna 2015 solmitun Pariisin sopimuksen mukaisesti. Päästötavoitteita on kiristetty ilmastolain uudistuksella, jossa linjataan, että Suomi on hiilineutraali 2035. Tieto ilmastomuutoksen vastaisten toimien välttämättömyydestä ja kiireellisyydestä on Pariisin sopimuksen jälkeen entisestään lisääntynyt. Glasgow'n ilmastokokouksessa marraskuussa 2021 vahvistettiin askelmerkit 1,5 asteen tavoitteen saavuttamiseksi. Ensimmäistä kertaa kirjattiin, että kivihiilen ja tehottomien fossiilisten tukien käytöstä luovutaan asteittain. Sopu kansainvälisen markkinamekanismin säännöistä mahdollistaa jatkossa päästöjen vähentämisen siellä, missä se on kustannustehokkainta. Ilmastomuutoksen hillinnän rinnalla sopeutuminen ja varautuminen ilmastomuutoksen vaikutuksiin on välttämätöntä.

Maan- ja alueidenkäytön ratkaisuilla on keskeinen merkitys ilmastomuutoksen hillinnässä ja siihen sopeutumisessa. Ilmastopolitiikka vaikuttaa metsiä koskevaan sääntelyyn, millä on Suomen kaltaiselle metsäiselle maalle suuri merkitys. Maaperä on merkittävä hiilivarasto, mutta niiden arviointiin liittyy huomattavia epävarmuuksia. Erityisesti metsien hiilitasetiedot vaihtelevat huomattavasti vuosittain. Viimeisimpien arvioiden mukaan metsien kasvu on hidastunut⁴, mikä aiheuttaa huolta hiilinielujen pienenemisestä.

Ilmastomuutos vaikuttaa suoraan luonnonvaroista riippuvaisen maa-, metsä- ja kalatalouden toimintaedellytyksiin ja arktisten alkuperäiskansojen perinteisiin elinkeinoihin ja hyvinvointiin, mutta myös moniin muihin toimialoihin, kuten talvimatkailuun lumisten talvien vähetessä. Kielteisiä vaikutuksia aiheuttavat lisääntyvät myrskyt, sateisuus, kuivuus, eläintaudit ja kasvintuhoojat. Muuttuvat olosuhteet etenkin talviaikaan vaikuttavat mm. liikenteen ja logistiikan riskeihin sekä väylien kunnossapitotarpeisiin, vesistöjen ravinnekuormituksen lisääntymiseen sekä satovahinkoihin. Kaupungeissa helle- ja tulvavarautuminen edellyttää rakentamiskäytäntöjä ja kaupunkisuunnittelua, jossa rakennukset ovat kestäviä ja elinkaareltaan pitkäikäisiä ja jossa kaupunkien resilienssi kasvaa

3 <https://www.nature.com/articles/s43247-022-00498-3>

4 <https://www.luke.fi/fi/uutiset/metsien-vuotuinen-kasvu-laski-tuoreimmassa-valtakunnan-metsien-inventoinnissa>

luontopohjaisten ratkaisujen, kuten tulvapuistojen ja eristys- ja viilennysratkaisujen myötä. Nämä kaikki vaikuttavat suoraan asukkaiden terveyteen ja turvallisuuteen.

Muuttoliikkeiden lisäksi ilmastonmuutoksen heijastevaikutuksia kohdistuu Suomeen mm. kauppareitteihin, sijoituksiin, infrastruktuuriin ja logistiikkaan kohdistuvien riskien kautta sekä geopolitiikan ja ekosysteemien ja lajien levinneisyyden muutosten myötä. Merkitykseltään ja mittaluokaltaan nämä muualla maailmassa tapahtuvien muutosten seuraukset yhteiskunnassamme voivat osoittautua suoraan Suomen olosuhteissa tapahtuvia ilmastomuutoksen vaikutuksia huomattavasti suuremmiksi.

1.2.2 Luontokato heikentää elämän perusedellytyksiä

Luontokato on luonnon monimuotoisuuden heikentymistä populaatioiden, geneettisen monimuotoisuuden ja ekosysteemien tasolla. Se vaikuttaa luonnon sopeutumiskykyyn, ihmisten terveyteen, talouteen ja elämänlaatuun. Monimuotoinen luonto on sopeutuva ja joustava, se pystyy toipumaan kärsimistään iskuista. Tällä hetkellä luonnon monimuotoisuus jatkaa heikkenemistään tehdyistä toimenpiteistä huolimatta, myös Suomessa. Kansainvälisen biodiversiteettipaneelin ja hallitustenvälisen ilmastopaneelin mukaan nyt jo 30–50 % maa- ja meriekosysteemeistä pitää suojella tai ennallistaa, jotta kriittiset ekosysteemipalvelut eli veden, ravinteiden ja hiilen kierto, ruoantuotanto, hiilinielut ja sään ääri-ilmiöiden hillintä voidaan turvata. Vihreän siirtymän myötä kasvavan bioraaka-ainetarpeen ja samaan aikaan kasvavan suojelu- ja ennallistamistarpeen yhteensovittaminen on vihreän siirtymän oleellisia kysymyksiä.

Ekosysteemit tarjoavat ravintoa ja raaka-aineita, auttavat säätelemään vesi- ja ravinnevirtoja, toimivat elinympäristönä viljelykasveja pölyttävälle hyönteisille ja sitovat hiiltä. Lisäksi ihmiset käyttävät luontoalueita virkistykseen ja hyvinvointinsa edistämiseen. Näiden ekosysteemipalvelujen kysyntä kasvaa jatkuvasti samaan aikaan, kun ekosysteemien potentiaali tarjota niitä heikkenee. Tästä konkreettisia esimerkkejä Suomessa ovat uhka ruokaturvalle pölyttäjäkadon kautta, ekosysteemien hiilen ja ravinteiden kierron säätelyn heikentyminen ja ravinteiden valuminen vesistöihin sekä maaperän heikentyneen vesisäätelykyvyn kautta tulvista ja muista sään ääri-ilmiöistä aiheutuvat vahingot ja kulut. Monimuotoinen luonto tuottaa myös myönteisiä terveysvaikutuksia ja vähentää pandemiariskiä.

Ihmisen toiminta on jo pitkään johtanut elinympäristöjen laadun heikentymiseen ja alueelliseen pirstoutumiseen, jotka ovat tärkeimpiä monien lajien uhanalaistumisen ja häviämisen syitä. Suurimmiksi ja vaikutuksiltaan laaja-alaisimmiksi paineiksi ja uhkiksi Suomen luonnolle on tunnistettu metsätalous, maatalous, rakentaminen ja muu maankäyttö sekä päästöt ja ilmastonmuutos.

Luontokadon pysäyttäminen on systeminen yhteiskunnallinen haaste. Se vaatii nopeita ja tehokkaita toimia yhteiskunnan eri toimijoilta, sillä toimien on läpäistävä kaikki tahot valtiosta ja kunnista yrityksiin, maanomistajiin sekä yksityisiin kansalaisiin. Lisäksi on otettava oikeudenmukaisella tavalla huomioon muutoksen juurisyyt: muutokset väestössä ja yhteiskunnissa (esim. kulutustottumukset), taloudellinen ja teknologinen kehitys, institutioihin ja hallintoon sekä konflikteihin ja epidemioihin liittyvät tekijät. Kaikkia näitä ohjaavat lopulta ihmisten käyttäytyminen ja arvot. Kasvavassa määrin myös globaalit rahoitusmarkkinat edellyttävät toimijoilta vastuullisuutta, mikä avaa uusia mahdollisuuksia ja tukee monimuotoisuustavoitteiden saavuttamista.

1.2.3 Luonnonvarojen kysynnän kasvu edellyttää resurssiviisaita toimia

Uusiutumattomat luonnonvarat voidaan jakaa kuluviin (fossiiliset raaka-aineet) ja säilyviin (metallit, mineraalit) ja uusiutuvat virtaaviin (tuuli, säteily, aallot) ja eloperäisiin (esimerkiksi puu, peltokasvit, ruoka, biokaasu, eloperäiset jätteet). Nopeasti muuttuva maailma, raaka-aineiden kysynnän kasvu ja hintojen nousu sekä ilmastonmuutoksen hillintäpyrkimykset korostavat tarvetta korvata uusiutumattomien raaka-aineiden ja energian käyttöä uusiutuvilla sekä kehittää niiden tehokkaampaa käyttöä, talteenottoa ja uudelleenkäyttöä. Puuraaka-aineen, öljyn ja maakaasun tuonnin loppuminen Venäjän Ukrainaan kohdistaman hyökkäyksen ja siihen liittyvien pakotteiden myötä aiheuttaa painetta mm. etsiä korvaavaa puuta muualta tai lisätä hakkuita Suomessa. Metallien kysynnän kasvu yhteiskunnan digitalisoitumisen ja sähköistymisen myötä synnyttää globaalisti tarpeita kehittää nykyistä resurssitehokkaampia tapoja niiden hyödyntämiseen ja luo kysyntää uusiutuvista raaka-aineista kestävästi tuotetuille vaihtoehdoille. Yhdessä teknologisen kehityksen kanssa tämä kaikki muuttaa luonnonvaratalouden perusrakenteita.

Uusiutumattomat luonnonvarat ovat rajallisia, mutta niiden kysyntä ei. Vihreä siirtymä tukee talouden rakennemuutosta ja hiilineutraalin hyvinvointiyhteiskunnan rakentamista, mutta tarkoittaa myös merkittävää lisämateriaalin tarvetta ja saattaa johtaa myös luonnonvarojen käyttöön liittyvien negatiivisten sosiaalisten ja ympäristövaikutusten ulkoistamiseen – metalleja kaivetaan siellä, missä ympäristö- ja sosiaaliset normit ovat heikompia ja luontoarvoiltaan arvokkaita kohteita korvataan jossain maissa energiakasviviljelmillä. Uusiutuvien luonnonvarojen käytön kasvulla on monenlaisia, myös keskinäisvaikuttavia ilmasto- ja luontovaikutuksia sekä kotimaassa että ulkomailla. Kansainvälisen luonnonvarapaneelin mukaan maankäyttöön liittyvistä biodiversiteetin heikkenemisen ajureista 86 % liittyy ruoantuotantoon ja uusiutuvien luonnonvarojen käyttöön. Suomi on mukana sekä kansallisesti että ulkoisvaikutusten kautta. Suomi osallistuu esimerkiksi puun ja biodieselin raaka-aineiden tuontiin trooppisista maista. Globaalisti väestönkasvu ja väestön vaurastuminen vaikuttavat sekä uusiutuvien että uusiutumattomien luonnonvarojen

käyttöön. Uusiutuviin luonnonvaroihin liittyvä toiminta on suuri työllistäjä: luonnonvaratalous (fossiilisten ja mineraalisten luonnonvarojen sekä biomassojen kerääminen ja prosessointi) työllistää globaalisti noin 54 % väestöstä ja biomassoihin liittyvän toiminnan osuus siitä on noin 75 %.⁵

Yhteiskunnan enenevä sähköistyminen tarkoittaa uusien mineraalien tarvetta kierrätysosaamisen kehittämisen lisäksi. Litiumin tarpeen ennakoidaan kasvavan vuoteen 2050 mennessä lähes 1 000 %, koboltin ja grafiitin tarve kasvaa satoja prosentteja. Myös perusmetallien tarve kasvaa voimakkaasti. Sähköistymiseen liittyvän akkujen kierrätyksen volyymin odotetaan kasvavan merkittävämpään mittaan vasta noin 10 vuoden kuluttua akkujen elinkaaren johdosta.

Eräiden kriittisten raaka-aineiden tuotanto ja/tai jalostus on keskittynyt harvoin maihin ja muodostaa näin raaka-aineiden huoltovarmuuden näkökulmasta merkittävän riskin. Öljyn ja maakaasun sijaan strategisten resurssien asemaan nousevat litiumin kaltaiset raaka-aineet, joita tarvitaan vihreän teknologian rakentamisessa. Niissä Kiina on markkinajohtaja, jota muut yrittävät ottaa kiinni. Vaarana kuitenkin on, että rikkaat maat ulkoistavat materiaalien louhinnan köyhiin ja levottomiin maihin.

Venäjän hyökkäys Ukrainaan ja sitä seuranneet pakotteet ovat tuoneet luonnonvaroihin ja ruokajärjestelmään liittyvät turvallisuuskohdat vahvasti näkyviin. EU on suuresti riippuvainen Venäjältä tuotavasta energiasta, ennen kaikkea maakaasusta. Lisäksi normaalitilanteessa Venäjän ja Ukrainan yhteenlaskettu vehnän vientimäärä on noin kolmasosa koko maailman vehnäkaupasta. Ukraina on myös tärkeä rehuviljojen tuottaja (FAO). Suomeen Venäjältä on tuotu puuraaka-ainetta, öljyä, maakaasua ja etenkin lannoitteita ja niiden raaka-aineita.

Suomalainen elintarviketuotanto perustuu suurelta osin kotimaisten raaka-aineiden käytölle, mutta tuotanto on riippuvainen myös tuotavista tuotantopanoksista, joista keskeisimmät ovat polttoaineet, lannoitteet ja niiden raaka-aineet, kasvinsuojeluaineet, puutarhakasvien siemenet ja taimet sekä rehukomponentit, kuten täydennysvalkuainen. Elintarviketeollisuudessa valmistuksen apuaineet, kuten entsyymit ja valmiiden tuotteiden pakkausmateriaalit ovat tuonnin varassa. Ruoan tarjonnan turvaamisen kulmakivi tulevaisuudessa on muutosjoustava, hyvinvoiva ja kannattava kotimainen alkutuotanto. Tämän lisäksi tarvitsemme monikanavaiset, toimivat yhteydet tuontiriippuvaisiin tuotantopanoksiin.

5 [Global Resources Outlook 2019, International Resource Panel](#)

Maailmanlaajuinen ruokajärjestelmä on suurten haasteiden edessä. Ruokajärjestelmän murros pyrkii vastaamaan ilmastomuutoksen ja väestönkasvun aiheuttamiin haasteisiin. Omavaraisuuden parantaminen lisää sopeutumiskykyä haasteiden edessä. Ruokajärjestelmän murroksessa on tärkeää sovittaa yhteen ruokaturvaan ja ilmastokestävyyteen liittyvät tavoitteet.

Toimintavarma vesihuolto on huoltovarmuuden ja yhteiskunnan toiminnan sekä kaikkien suomalaisten kannalta elintärkeää. Vedenjakelun keskeytyminen lamaannuttaa herkästi palveluiden kuten elintarvikkeiden tuotannon sekä vaarantaa esimerkiksi terveydenhuollon toimivuuden.

Mineraalien tuotannolta edellytetään enenevässä määrin resurssitehokkuutta ja ympäristömyönteisiä ja sosiaalisesti kestäviä toimintatapoja. Kuluttajien tietoisuus ja vaatimukset tuotteiden koko elinkaaren vastuullisuudesta kasvavat. Suomalaisilla mineraalialan teknologiayrityksillä on raaka-aineisiin, teknologisiin ratkaisuihin ja hyvään hallintoon liittyvää tietotaitoa, joka on myös hyvä vientituote.

Bio- ja kiertotalous luo taloudellista kasvua ja työpaikkoja. Resurssiviisaat, korkean lisäarvon tuotteet ja palvelut synnyttävät hyvinvointia koko Suomelle sekä materiaalien resurssiviisas käyttö ja kierrätys sekä sivuvirtojen hyödyntäminen vähentävät riippuvuutta uusiutumattomista raaka-aineista. Kestävästi tuotetut biopohjaiset materiaalit tarjoavat mahdollisuuksia esimerkiksi muovin ja kemikaalien, puuvillan, sementin ja teräksen korvaamiseksi. Samalla tulee varmistaa uusiutuvien luonnonvarojen uusiutumiskyky, ekologinen kestävyys ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus.

1.2.4 Ympäristön tilassa isoja haasteita, mutta osin myös edistystä

Pitkään tunnettujen ongelmien kuten luonnonympäristöjen pirstaloitumisen, vesistöjen ravinnekuorman, ilmastomuutoksen, ilman epäpuhtauksien, vaarallisten aineiden ja jätteen lisäksi nousevia haasteita ovat kemikalisaatio ja ympäristöpohjaiset terveysriskit sekä ympäristöriskillisuuden kasvu. Suomessa päästöt ilmaan ja vesiin ovat vähentyneet, mutta Itämeren, sisä- ja pohjavesien tilanne ei ole kaikilta osin vieläkään hyvä. Ilmansaasteet aiheuttavat Suomessa vuosittain 1 600–2 000 ennenaikaista kuolemaa⁶.

Terve ja tuottava maaperä on oleellinen tekijä ruuan ja biomassan tuotannolle sekä puhtaan veden saatavuudelle. Maaperän sulkeminen rakenteilla, maaperän tiivistyminen ja pilaantuminen, orgaanisen aineksen väheneminen sekä voimistuva eroosio vaikuttavat

6 <https://thl.fi/fi/web/ymparistoterveys/ilmansaasteet>

kaikki haitallisesti maaperän tuottamiin ekosysteemipalveluihin, kuten ruuantuotantoon, vesi- ja ravinnekiertoihin, pohjaveden kuntoon ja meriin ja järviin päätyvien valumien säätelyyn. Suometsät ja turvepellot tuottavat Suomen kasvihuonepäästöistä yli 10 %, joten niiden ilmastokestävällä käsittelyllä on suuri päästövähennyspotentiaali. On myös huomattava, että turvepellot keskittyvät maan sisällä eri alueille, ja niihin liittyvien toimien aluetaloudellinen vaikutus voi olla paikoin merkittävä.

Maatalouden hajakuormitus, maankäytön tehostuminen, ilmastonmuutos ja kemikalisoituminen huonontavat kuitenkin edelleen vesiemme tilaa, uhkaavat vesiluontoa ja haittaavat vesien käyttöä ja virkistäytymistä. Maatalous muodostaa suurimman osan nykyisestä vesistöjen kuormituksesta. Maatalouden laajoista vesiensuojelutoimista huolimatta Itämeren ekologinen tila on yleisesti huono, mutta myös myönteistä kehitystä on tapahtunut. Itämeren tilanne paranee hitaasti meren sisäisen kuormituksen ja peltoihin kertyneen ravinnevaraston takia. Ympäristöriskejä lisää myös Itämeren vilkas meriliikenne, jossa kuljetetaan suuria määriä öljyä ja muita ympäristölle vaarallisia aineita.

Lisäksi ilmaston muuttumisen myötä lyhentyneet talvet ja talviaikaiset vesisateet voimistavat ravinteiden huuhtoutumista vesistöihin. Viime vuosina keskusteluun ovat nousseet kaivosten vedenhallinta ja siihen liittyvät ongelmat sekä vesistöihin kulkeutuvat kemikaalit ja muovit. Kemikaalit ovat olennainen osa tuotteita ja palveluita modernissa yhteiskunnassa, mutta kemikaalien hallinta ja siirtyminen terveydelle ja ympäristölle turvallisempiin kemikaaleihin tai kokonaan kemikaaleja korvaaviin prosesseihin on olennaista ympäristön kestävyyskannalta. Monet aineet päätyvät ympäristöön kotitalouksien käyttämistä tuotteista, joiden koostumus on usein huonosti tunnettu. Jonkin verran haitallisia aineita päätyy vesiin myös puhdistettujen jätevesien mukana, koska puhdistusprosessit on suunniteltu pääasiassa kiintoaineelle ja ravinteille, ei niinkään kemikaaleille.

Ympäristön tilan heikkenemisen tärkeimpiä ajureita on yhä nopeasyklisemmäksi muuttuva kulutus. Tätä pahentavat tuotteiden liian lyhyet elinkaaret sekä tuotteiden hinnat, jotka eivät heijasta todellisia elinkaarikustannuksia. On ratkaistava, miten toteutamme kestävä kasvua ja samalla turvaamme tuleville sukupolville hyvän ympäristön ja monipuolisen luonnon.

1.3 Julkisen talouden kestävyys ja talouskasvun edellytysten rakentaminen

1.3.1 Isot rakenteelliset muutokset mullistavat talouden horisonttia

Kahden viime vuosikymmenen aikana talouden globalisaatio – mukaan lukien kansainvälisen kaupan kasvu, kansainvälisten pääomaliikkeiden lisääntyminen ja tuotantoketjujen monimutkaistuminen – on monin tavoin syventynyt. Globalisaatio on erityisesti hyödyttänyt voimakkaasti kasvanutta Kiinaa, joka on jo maailman suurin vientitalous, ja jonka arvioidaan BKT:lla mitattuna ohittavan Yhdysvallat maailman suurimpana taloutena 2030-luvulle siirryttäessä. Maailmantalouden painopiste on siirtynyt Aasiaan.

Venäjän hyökkäys Ukrainaan ja sen seurauksena tehdyt länsimaiden talouspakotteet sekä Venäjän talouspakotteet ovat synkentäneet lähiajan talousnäkymiä. Sodan seurauksena energian ja raaka-aineiden hinnat kuten myös ruuan hinnat ovat lähteneet voimakkaaseen nousuun. Nopea inflaatio syö kansalaisen ostovoimaa ja lisää palkankorotuspaineita. Kireässä työmarkkinatilanteessa inflaatio-odotukset ovat nousseet ja kasvunäkymät ovat heikentyneet. Sodan pitkittyessä huoli energian saatavuudesta Euroopassa lähitulevaisuudessa on kasvanut, mikä heikentää talouden kasvunäkymiä entisestään.

Inflaation kiihtymisen myötä pitkään jatkunut hyvin matalien ja jopa negatiivisten korkojen ajanjakso on tullut päätökseensä. Keskuspankit ovat ryhtyneet tai ryhtymässä kiristämään rahapolitiikkaansa inflaation taltuttamiseksi. Korkojen nousu kasvattaa riskejä viime vuosina velkaantuneiden valtioiden, yritysten ja kotitalouksien osalta. Se voi pakottaa talousyksiköt sopeuttamaan taseitaan, mikä heikentäisi kasvun edellytyksiä. Keskuspankkien politiikkatavoitteet selvästi ylittävä inflaatio ruokkii markkinoiden odotuksia ohjauskorkojen nostoista, mikä puolestaan nostaa markkinakorkoja. On myös todennäköistä, että kohonnut ja vaihteleva inflaatio aiheuttaa heilahteluja myös koroissa, mutta suunta on selvästi ylöspäin.

Kansainvälisen kaupan ja maailmantalouden kasvua ovat hidastaneet ennen Venäjän hyökkäystä Ukrainaan vuoden 2008 finanssikriisi sekä, ainakin hetkellisesti, koronaviruspandemia. Jo ennen pandemiaa sekä sotaa Ukrainassa maailmantalouden kehitykseen liittyi epävarmuuksia, kuten Yhdysvaltojen ja Kiinan väliset kauppakiistat ja niihin kytkeytyvä, muttei rajoittuva, protektionismin kasvu. Suurvaltojen talous- ja teknologiapolitiikka on kasvavasti geopoliittisten tavoitteiden ja geotaloudellisten keinojen sävyttämää. Taloudellisia keinoja käytetään strategisten etujen saavuttamiseen, mikä taas johtaa siihen, että yritykset joutuvat tarkastelemaan liiketoimiaan myös valtioiden strategisten intressien kannalta, eivätkä pelkästään liiketoiminnallisen tarkoituksenmukaisuuden kannalta.

Julkisen velan määrä on globaalisti historiansa korkeimmalla tasolla. Köyhien ja kehittyvien maiden valtioiden velka on ollut huolestuttavassa kasvussa koko 2010-luvun ajan. Julkinen velkaantuneisuus on kasvanut koronavuorissa ja sen alentaminen tulee olemaan pitkäaikainen haaste kaikille, mutta etenkin kaikkein köyhimmille valtioille, joiden velkojen takaisinmaksukyky on vaikeutunut. Myös yksityinen velkaantuminen on kasvava riski etenkin yhdistettynä inflaatioon ja hintakupliin.

Kriisien taloudellisten ja yhteiskunnallisten haittavaikutusten minimoimiseksi hallitukset (ml. EU) ja keskuspankit joka puolella maailmaa ovat käynnistäneet laajamittaisia elvytys- ja tukitoimenpiteitä. EU:ssa rahoitusta ohjataan mm. vihreän kasvun strategian (Green Deal) toimeenpanoon, jossa yhtenä painopisteenä on EU:n digitaalistrategian tavoit ns. kaksoissiirtymä. Kaksoissiirtymällä tarkoitetaan hiilineutraalius- ja digitalisaatiotavoitteiden vahvaa yhteen kytkeytymistä yhteiskunnan, teollisuuden ja talouden uudistamiseksi.

Rahoitusmarkkinoiden ja valtioiden kestävyystavoitteet ja valtioiden panostukset vihreään siirtymään luovat suurta kysyntää kasvihuonekaasupäästöjen vähentämisen, puhtaan energian ja kestävä liiketoiminnan ratkaisuille sekä vihreään siirtymään liittyvälle osaamiselle. Ne voivat avata uusia markkinoita suomalaisille yrityksille. Pitkällä aikajänteellä kestävä liiketoiminnan kilpailuetu on kiistaton, vaikka lyhyellä aikajänteellä vihreän siirtymän investoinnit uuteen teknologiaan ovat kalliita.

Nykyinen globaalin talouskasvun malli, fossiilisten polttoaineiden käyttö ja luonnonvarojen kestävä käyttö lisäävät päästöjä ja kiihdyttävät ilmastomuutosta ja luontokatoa. Ilmastomuutos on merkittävin pitkän aikavälin riskitekijä talouskasvulle ja globaalille kehitykselle. Luontokadon torjunta ilmastotoimien rinnalla on välttämätön edellytys kestävä kasvu. Kestävä kehitys sitoutuminen on toiminut sekä poliittisena että taloudellisenä kannustimena uusille talouden muodoille, kuten bio- ja kierto-, alusta-, jakamis- ja datataloudelle.

Merkittävää alusta- ja datatalouden tulevaisuudessa on alustojen hallintaan liittyvä kilpailuasema ja sen vaikutukset sekä kansallisella että yksilön tasolla. Menestyksekkäimmät alustayritykset ovat yhdysvaltalaisia ja kiinalaisia, joiden väliseen kilpailuun on pyritty puuttumaan kauppa- ja kilpailupoliittisin toimenpitein. Datatalousyritysten ja alustojen toiminta heijastaa kilpailua globaaleilla markkinoilla näiden kahden suurvalan välillä. Hajautetut alustat voivat kuitenkin muuttaa yllättäen nykyisiä toimintamalleja ja murtaa keskitettyjen toiminta-alustojen sekä -tapojen valtaa. EU pyrkii vahvistamaan asemaansa globaalissa alusta- ja datataloudessa, mutta on selvästi jäänyt jälkeen kehityksessä.

Uusien ja uudistuvien talouden muotojen hyödyntäminen yrityksissä vaatii liiketoimintamallien uudistamista, osaamisen päivittämistä, tutkimusta ja investointeja

resurssitehokkaisiin prosesseihin. Uusia kestävän kasvun lähteitä ovat mm. energia- ja materiaalitehokkuus, hiilineutraalisuus, ekologiset investoinnit, cleantech, korkean jalostusarvon kierto- ja biotalous, aineeton arvонуonti sekä resurssiniukkuus, jotka kaikki synnyttävät uusia innovaatioita ja rakennuspalikoita hyvinvoinnille. Toimialoja, joita muutokset koskevat ovat esimerkiksi energiantuotanto, teollisuus, rakentaminen, liikenne ja biotalous. Biotalous tavoitteena on mm. lisätä materiaalien resurssiviisasta käyttöä ja kiertäytystä sekä hyödyntää sivuvirtoja ja vähentää riippuvuutta uusiutumattomista raaka-aineista. Biotalous käyttää biologisia luonnonvaroja ravinnon, energian, tuotteiden ja palvelujen tuottamiseen. Keskeisenä ajurina bio- ja kiertotalouden uudistumisessa on EU:n vihreän kasvun ohjelma, jossa nämä saavat erittäin suuren painoarvon. Vaikka Venäjän hyökkäys Ukrainaan on inhimillinen katastrofi, niin sen seurauksena EU tulee suuntaamaan enenevässä määrin resursseja fossiilisten polttoaineiden korvaamiseen uusiutuvilla energiamuodoilla.

1.3.2 Hyvinvointiyhteiskunnan rahoituksen kestävyys kaipaa ratkaisuja

Hyvinvointiyhteiskunnan rahoituksen haaste nähdään pääosin seurauksena huoltosuhteen epäsuotuisesta kehityksestä. Työikäisen väestön vähentyessä ja väestön ikääntyessä eläkkeet sekä hoito- ja hoivamenot kasvavat suhteessa talouden hiipuviin resursseihin. Venäjän hyökkäys Ukrainaan on kasvattanut humanitaarista maahanmuuttoa, mikä ainakin lyhyellä aikavälillä lisää julkistaloudellisia kustannuksia. Suomen taloudessa yli 75-vuotiaiden osuus kasvaa tulevina vuosikymmeninä nopeasti. Menopaineita lisäävät erityisesti terveydenhuollon ja hoivamenojen kasvu. Myös huoli eläkejärjestelmän kestävydestä on lisääntynyt. Työurien pidentämiseen sekä terveeseen ja aktiiviseen ikääntymiseen liittyvät kysymykset tulevat yhä tärkeämmiksi.

Sosiaali- ja terveyspalveluiden uudistuksen voimaantumisen myötä hyvinvoinnin edistämisen sekä sivistyspalveluiden (kasvatus, koulutus, kulttuuri, liikunta, nuorisotyö) ja työllisyyden hoidon merkitys kuntien päätöksenteossa ja kuntataloudessa korostuu. Keskeisiksi kysymyksiksi nousevat kuntien vastuulla olevien palvelujen saatavuuden ja laadun turvaaminen koko maassa sekä niiden yhteensovittaminen hyvinvointialueiden terveys- ja sosiaalipalvelujen kanssa.

Valtion velkaantumisen ja erilaisten taloudellisten vastuiden voimakas kasvu viime vuosina lisäävät julkisen talouden rahoituksen riskiä. Laajojen yhteiskunnallisten haasteiden ratkaiseminen vaatii systeemisiä muutoksia, mutta julkisen talouden kantokyky rahoittaa vaadittavia toimenpiteitä on heikentynyt kasvavan velkaantumisen vuoksi.

Talouden murros muuttaa veropohjaa ja vaikuttaa verojärjestelmään sekä sosiaaliturvan ja hyvinvointiyhteiskunnan palveluiden rahoitukseen. Digitalisaatio haastaa nykyistä

verojärjestelmää tekemällä verotuksen toteuttamisen vaikeammaksi esimerkiksi alustayhtiöiden osalta. Ilmastonmuutos ja sen torjuminen muuttavat kulutustottumuksiamme, millä on vaikutusta verotuksen tuottoihin ja ohjausvaikutukseen. Laajat veropohjat mahdollistavat maltillisen verotuksen tason, jonka seurauksena työnteko ja yrittäminen säilyvät kannattavina ja ensisijaisina sosiaaliturvaan nähden myös tulevaisuudessa. Taloutta koskevien päätösten on perustuttava laajaan ymmärrykseen siitä, mikä luo hyvinvointia nykyisille ja tuleville sukupolville. Vahva julkinen talous on edellytys hyvinvoinnin kestäväälle kasvattamiselle ja sosiaalisesti eheä yhteiskunta tukee talouskasvua.⁷

1.3.3 Talouskasvu vaatii osaavia tekijöitä

Uudet talouden muodot, teknologinen kehitys ja tuottavuusvaateet toimivat työn murroksen keskeisinä ajureina. Paikkariippumattoman, alustoilla tehtävän ja yrittäjämäisen työn eri muodot yleistyvät laajasti läsnätyön ohelle vaikuttaen vahvasti työympäristöön, työaikaan, työelämän laatuun ja johtamiseen. Digitalisaatio on monipaikkaisen työn ja koko työn murroksen keskeinen mahdollistaja. Työn murros ja muutokset työmarkkinoilla edellyttävät mukautumista ja muutoksia myös työelämän sääntelyssä ja työelämää tukevissa palveluissa. Hyvä työ- ja johtamiskulttuuri sekä sujuva työn ja perheen yhteensovittaminen kehittävät samanaikaisesti tuottavuutta ja työhyvinvointia sekä vahvistavat työkykyä.

Työikäisten suhteellinen osuus Suomessa vähenee väestön ikääntyessä ja nuorten ikäluokien vähentyessä, mikä vaikuttaa työvoiman riittävyyteen. Kehityksessä on myös suuria alueellisia eroja. Samalla mielenterveyssyihin liittyvät sairauspoissaolot ja työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyminen ovat lisääntyneet merkittävästi. Suurin potentiaali työllisyyden nostamisessa on vaikeimmin työllistettävissä ryhmissä, joita ovat mm. osatyökykyiset, pitkäaikaistyöttömät, peruskoulutuksen varassa olevat ja EU:n ulkopuolelta tulleet maahanmuuttajataustaiset naiset. Heidän työkykynsä tukemiseen tarvitaan usein moniammatillista ja sektorirajat ylittävää yhteistyötä. Samalla sosiaaliturvan ja työntöön liittämisen haastaa sosiaaliturvan kannustavuutta. Pula osaavasta työvoimasta on merkittävä kasvun este. Eri-tyisesti sosiaali- ja terveydenhuoltoalalle tarvittaisiin lisää osaajia, mutta pulaa on monella muullakin ammattialalla⁸. Toimintaympäristön muutos korostaa myös dataosaajien tarvetta kaikilla toimialoilla.

Työvoimapulan lisäksi työmarkkinoihin vaikuttaa pahentunut alueellinen ja ammatillinen kohtaanto-ongelma. Koulutusvalinnat sekä ammatit myös eriytyvät voimakkaasti sukupuolen mukaan, mikä jäykistää työmarkkinoita. Osaavan työvoiman saatavuudesta

⁷ Valtioneuvoston tiedote 30.6.2021: Kolme kärkeä kestäväään kasvuun

⁸ Ammattibarometri

huolehtiminen edellyttää mm. väestön koulutustasosta huolehtimista, jatkuvan oppimisen mallien uudistamista ja ennakoinnin kehittämistä. Toisaalta työvoiman alueellista saatavuutta heikentävät myös muut kuin osaamiseen liittyvät esteet, esimerkiksi asumisen korkea hinta kaupungeissa. Työvoiman ulkopuolella olevien ja eläköityvien⁹ potentiaalin tunnistaminen ja hyödyntäminen on yhä tärkeämpää.

Myös teknologinen kehitys on vahvasti yhteydessä työvoiman saatavuuteen. Se on entistään lisännyt mahdollisuuksia suorittaa rutiininomaisia tehtäviä automatisaation ja robotiikan avulla lisäten alojen tuottavuutta. Kokeiluja ja tutkimusta kehitetään jatkuvasti, jotta myös pahemmin työvoimapulasta kärsivät alat esimerkiksi hoiva- ja alkutuotantoaloilla voivat hyötyä automatisaation ja robotisaation kehityksestä. Myös digitalisaation avaamat mahdollisuudet paikkariippumattomaan ja monipaikkaiseen työhön vaikuttavat työvoiman saatavuuteen, mutta eivät ratkaise työvoimapulaa vaikeimmalla työvoimapulasta kärsivällä sote-alalla.

Maahanmuuton merkitys on korostunut viime vuosina työvoimapulan ja kohtaanto-ongelman myötä. Suomella on OECD-maista suurin pula korkeakoulutetuista työntekijöistä. Useat maat pyrkivät houkuttelemaan osaajia, joten kilpailu heistä on kovaa. Suomen houkuttelevuus korkean osaamistason maahanmuuttajien keskuudessa on ollut verrattain pientä.

Ilman työperäistä maahanmuuttoa Suomen taloudellinen huoltosuhde heikkenee merkittävästi eikä työvoima tule riittämään työnantajien tarpeisiin. Tilanne on jo joillakin alueilla akuutti. Työntekijöiden määrä 2000-luvulla olisi laskenut ilman vieraskielistä työvoimaa. 2000-luvulla suomalaistaustaisten työllisten määrä on vaihdellut suhdannehuippujen ja -laskujen mukaisesti, kun ulkomaalaistaustaisten työllisten määrä sen sijaan on nousut suhdanteista riippumatta viimeisen 20 vuoden aikana melko tasaisesti noin 135 000 henkilöllä.

Työ- ja elinkeinoministeriön arvion mukaan maahanmuutto parantaa taloudellista huoltosuhdetta, jos maahan muuttaneiden työllisyysaste on noin 60 % tai sen yli. Vuonna 2021 ulkomaan kansalaisten ja ulkomailla syntyneiden työllisyysaste oli työvoimatutkimuksen mukaan selvästi yli 60 %. Työn perusteella muuttaneiden työllisyysaste on muista syistä muuttaneita korkeampi. Maan sisäiset alueelliset erot ovat näkyvillä myös ulkomaalaistaustaisten työllistymisasteessa ja osoittavat tarpeen kehittää alueellisten työmarkkinoiden vastaanottokykyä.

⁹ 65–74-vuotiaista suomalaisista yli puolet arvioi olevansa täysin työkykyisiä. [Lähde](#). Alkuperäinen lähde: Terveys 2011 -tutkimus

Valtiovarainministeriön kestävyysvajelaskelmien herkkyystarkastelun mukaan nettomaahanmuuton lisääntyminen pysyvästi 22 500 henkeen vuodessa pienentäisi kestävyysvajetta n. 0,4 prosenttiyksikköä suhteessa BKT:hen eli lähes miljardia euroa, mikäli uusien tulijoiden keskimääräinen työllisyys- ja palkkataso ei olennaisesti poikkeaisi kantaväestöstä. Eläketurvakeskus on puolestaan arvioinut, että maahanmuuton väheneminen heikentäisi eläketurvan rahoitusta. Jos nettomaahanmuutto vähenisi 5 000 henkilöön vuodessa, eläkkeensaajien määrä suhteessa työllisiin kasvaisi ja työeläkemaksua jouduttaisiin nostamaan jo 2030-luvulla.

1.3.4 Talouskasvun lähde pitkällä aikavälillä on tuottavuus

Talouden ja elintason kasvu perustuu pitkällä aikavälillä työn tuottavuuden kasvuun. Mahdollisuudet kasvattaa BKT:ta työn määrää lisäämällä ovat rajalliset, mutta tuottavuuden avulla BKT voi periaatteessa kasvaa rajatta kasvun ollessa luonteeltaan laadun paranevista. Tuottavuuden kasvu on kuitenkin länsimaissa hidastunut viime vuosina, ja asia on herättänyt paljon pohdintaa. Tuottavuuskasvun heikko kehitys kilpailijamaihin verrattuna on Suomen talouden suurin ongelma ja kasvun nopeuttaminen on keskeisin talouspolitiikan haaste.

Tuottavuuskehityksen parantamisen fokus on ollut innovaatioiden edistämisessä ja tähän liittyen koulutuksen ja tutkimus- ja kehitystoiminnan edellytysten parantamisessa. Talouden rakenteiden muuttumisen ja teknologisen kehityksen myötä aiempaa keskeisemmässä roolissa nähdään olevan erilaiset aineettomat investoinnit. Uusien itse kehitettyjen ratkaisujen rinnalla valtaosassa erityisesti pk-yrityksiä menestyksen ydin on muualla kehitetyn tiedon soveltaminen oman toiminnan kehittämisessä. Tämä korostuu erityisesti digitaalisten ratkaisujen asiakaslähtöisessä hyödyntämisessä. Tuottavuuden näkökulmasta digitaalisten ratkaisujen soveltaminen mahdollistaa usein toimintojen lähes rajattoman skaalautumisen marginaalisilla kustannuksilla. Yhteiskunnan digitalisoitumisen yhtenä ajavana voimana onkin työn ja tuotannon tehostaminen ja tuottavuuden lisääminen.

Työpanoksen lailla myös taloudellisessa toiminnassa hyödynnettävät luonnonvarat ovat rajallisia. Kestävä kasvu ja tuottavuuden nostaminen tulee sovittaa luontopääoman rajoihin. Luonto ja sen monimuotoisuus ovat yhteisiä resursseja, jotka ylläpitävät terveitä luonnon ekosysteemejä ja joiden vaaliminen on välttämätöntä myös pitkän aikavälin talouskasvun kannalta. Vihreiden teknologioiden kehityksellä voidaan parantaa resurssi- ja materiaalitehokkuutta ja siten tuottaa talouskasvua vähentäen luontopääoman kulutusta. Sähköistämiseen, digitalisaatioon ja fossiilisten raaka-aineiden korvaamiseen liittyvien teknologioiden ja tuotteiden kehityksessä on kuitenkin ratkaistava luonnonvarojen, erityisesti biomassojen ja metallien, kasvavan tarpeen tuottamat kestävyysaasteet.

1.4.2 Kestävää kasvua luova toimintaympäristö toimintatavoilla, rakenteilla ja sääntelyllä

Lähivuosikymmeninä teknologiat, kuten kvanttilaskennan, erilaisten viestintä- ja tiedonkäsittelyratkaisujen sekä tekoälyn hyödyntämisen kehittyminen haastavat yhteiskunnan totuttuja toimintatapoja, rakenteita, rooleja ja sääntelyä. Julkisen sektorin pääasiallinen tehtävä teknologisen murroksen näkökulmasta on luoda edellytyksiä teknologioiden hyödyntämiseen koko yhteiskunnassa eettisesti kestävästi ja turvallisesti. Lainsäädännön ajantasaisuuden ja teknologianeutraaliuden varmistaminen on keskeistä kehityksen edistämässä ja yhtä lailla ennakoitava ja johdonmukainen sääntely-ympäristö on tärkeää yrityksille investointeja harkittaessa. Sääntelyn lisäksi standardointi on olennaista yritysten toimintaympäristössä.

Avainasemassa olevat teknologiset läpimurrot ja myös monet sosiaaliset innovaatiot ovat riippuvaisia luotettavan datan avoimuudesta, saatavuudesta ja vapaasta liikkumisesta sekä laaja-alaisesta hyödyntämisestä. Tämä asettaa uusia vaatimuksia mm. koulutukselle ja TKI-toiminnalle sekä julkisen ja yksityisen sektorin toimijoiden yhteistyölle.

Hyvinvoinnin ja kilpailukyvyn kannalta on tärkeää, että tulevat teknologiset ratkaisut, mukaan lukien tekoäly, edistävät myös laajempia yhteiskunnallisia tavoitteita. Suomalainen yhteiskunta ja julkiset palvelut digitalisoituvat kovaa vauhtia. Kehitys tuo mukanaan sujuvampia, helppokäyttöisempiä ja ihmisläheisiä palveluita. Samaan aikaan myös digitaalisten haavoittuvuuksien tunnistaminen on tärkeää kaikilla yhteiskunnan sektoreilla. Teknologia-alustat ovat läsnä jokaisen ihmisen elämässä ja osa alustojen palveluista on jo katsottavissa osaksi yhteiskunnan kriittistä infrastruktuuria. Alustateknologioiden ja -talouden kehitys haastaa perinteisen kansainvälisoikeudellisen kriteeristön.

1.4.3 Digitaalinen ja vihreä siirtymä muutoksen ajureina

Vihreä siirtymä on kriittisen tärkeä osa kestävyysmurrosta. Kestävyysmurroksella tarkoitetaan siirtymää planetaaristen rajojen sisälle mahtuviin energia-, asumis-, talous-, liikenne- ja ruokajärjestelmiin. Siirtymä edellyttää osaltaan uusiin teknologioihin ja talouden muotoihin siirtymistä. Vihreä siirtymä ei tapahdu ilman digitalisaatiota, innovaatioita, tutkimusta, osaamista, investointeja ja kestävän rahoituksen sääntelyä suhteessa ympäristöhaittojen arvioimiseen (EU-taksonomia eli kestävän rahoituksen kriteeristö). TKI-panostukset ovat myös keskeinen elementti vihreän siirtymän edistämisessä.

Investoinneilla ja uudistuksilla vahvistetaan digitaalista siirtymää sekä tuetaan kestävää ja tehokasta datainfrastruktuuria. Yhtenäiset datan jakamisen menettelyt EU:n alueella, eurooppalainen tietopolitiikka ja toimivat datan sisämarkkinat ovat keskeisiä vihreän siirtymän turvaamiseksi. Vihreän digitaalisen siirtymän kautta saadaan parempia välineitä ilmastonmuutoksen aiheuttamien riskien hallintaan ja ilmastokestävyyden saavuttamiseen.

Toisaalta digitaalinen siirtymä myös lisää sähköenergian kulutusta. Digitaalisen infrastruktuurin ilmasto- ja ympäristövaikutusten kannalta on olennaista, miten sähkö tuotetaan, miten teknologiat kehittyvät ja mihin niitä käytetään. Vihreä ja digitaalinen siirtymä voivat parhaimmillaan vähentää luonnonvarojen käyttöä sekä parantaa tuotantoprosesseja merkittävästi optimoimalla resurssien käyttöä. ICT-laitteisiin liittyy merkittäviä materiaalikysymyksiä. Digitalisaatio ei siis automaattisesti johda luonnonvarojen käytön vähentymiseen tai luonnon monimuotoisuuden lisääntymiseen.

Edelläkävijyys ilmastotyössä ja sen synnyttämät innovaatiot voivat yhtä aikaa tarjota Suomelle mahdollisuuden vähentää kasvihuonepäästöjä, synnyttää uusia työpaikkoja, kohen-taa taloutta ja vientiä, vahvistaa hiilikädenjälkeä sekä edistää luonnon monimuotoisuutta. Puhtaiden ratkaisujen markkinat kasvavat maailmalla kiihtyvällä tahdilla. Suomi on alan kiinnostavimpia innovaatiomaita, jonka osaamiselle on globaalia kysyntää.

1.4.4 Kyberympäristön, informaatioympäristön ja avaruuden merkitys korostuu

Informaatioympäristön murros läpäisee koko yhteiskunnan ja haastaa toimintatavat ja rakenteet. Tieto ja data kriittisenä resurssina muotoutuvat uudelleen ja sitä keräävät, hyödyntävät, mutta myös väärinkäyttävät valtiot, yritykset että yksilöt. Suurten tietoineistojen käsittelyä tukeva teknologia kehittyy ja globaalien suuryritysten vaikutusvalta kasvaa samalla, kun tiedon valtava määrä ja nopeus haastavat toimintaa kaikilla tasoilla.

Murros altistaa kaikki toimijat misinformaatiolle, disinformaatiolle ja informaatiovaikuttamiselle.¹¹ Informaatiovaikuttamisen tunnistaminen ja riskien hallinta korostuvat sekä julkisella että yksityisellä sektorilla, ja myös yksilötasolla kyky käsitellä tietoa on yhä merkittävämpi taito. Turvallisen, luotettavan ja saavutettavan informaatioympäristön luominen edellyttää informaatioympäristön murroksen vaikutusten kokonaisvaltaista hahmottamista ja ymmärtämistä sekä systemaattisia toimenpiteitä.

Digitaalisessa ympäristössä kyberturvallisuudesta on tullut yhä tärkeämpi osa yhteiskunnan kaikkien toimijoiden arkipäivää. Verkkojen ja järjestelmien toimintavarmuus korostuu yhteiskunnan automatisaation edetessä. Kybertoimintaympäristön muutokset ovat nopeita ja vaikutukset vaikeasti ennakoitavia, mikä haastaa kyberuhkiin varautumista. Valtiollisten ja ei-valtiollisten toimijoiden rikollisuuden eri muodot, kybervaikuttaminen ja kyberhyökkäykset lisääntyvät kohdistuen yhteiskunnan kaikkiin toimijoihin. Valtioiden

¹¹ Misinformaatio tarkoittaa tahattomasti levitettyä väärää tietoa ja disinformaatio tarkoittaa tahallisesti levitettyä väärää tietoa. [Ks. esim.](#)

kehittävät kybersuorituskykyjä paitsi puolustuksellisiin myös hyökkäyksellisiin tarkoituksiin, ja myös Suomen tulee kehittää omaa varautumiskykyään. Kyberosaaminen ja kyberturvallisuus ovat toimivan tietoyhteiskunnan edellytys ja kyberturvallisuudesta on tullut keskeinen osa turvallisuutta.

Avaruustoiminnalla on yhä suurempi merkitys arjen toiminnoille, yhteiskunnan toimivuudelle ja kansalliselle turvallisuudelle sekä päätöksenteolle eri hallinnonaloilla. Kaikki yhteiskunnan toimijat hyödyntävät satelliittien tuottamaa ja välittämää dataa esimerkiksi paikannuksen ja navigaation tarpeisiin. Avaruutta hyödynnetään myös yhä enemmän sotilaallisessa toiminnassa, ja suurvaltakilpailua käydään myös avaruudessa ja avaruudesta. Avaruudesta voi kohdistua uhkia yhteiskunnan kriittisiin toimintoihin, esimerkiksi avaruuteen sijoitettujen järjestelmien toiminnan haavoittuvuudesta johtuen, mikä tulee huomioida varautumisessa. Niin sanottu uusi avaruustalous¹² muuttaa avaruusalan toimintakenttää; toimijat, roolit ja toiminta uudistuvat. Avaruusteknologian ja mm. avaruusdatasovellusten sekä avaruuden kestävä käytön kehittäminen tarjoaa myös suomalaisille yrityksille merkittävän liiketoimintapotentiaalin. Yksityisten toimijoiden esiinmarssista huolimatta uudet järjestelmät vaativat kehityäkseen julkisen sektorin tukea ja yhteistyötä.

Digitaalisen yhteiskunnan toimintakyky ja järjestelmät ovat yhä enemmän riippuvaisia informaatio- ja kybertoimintaympäristöistä ja avaruustoiminnosta. Tämä korostaa lainsäädännön, osaamisen ja teknisen kyvykkyyden ylläpitoa, tiivistä yhteistyötä yritysten kanssa sekä kansainvälistä yhteistyötä mm. sääntelyn kehittämisessä. Uusiin toimintaympäristöihin liittyy myös haavoittuvuuksia, joita voidaan käyttää myös suomalaisen yhteiskuntaan kohdistuvan laaja-alaisen vaikuttamisen keinoina. Tiedon huoltovarmuuden näkökulmasta on tärkeä tunnistaa tieto- ja järjestelmäriippuvuudet ja kehittää niihin liittyvää varautumista. Suomella ja EU:lla on oltava jaettu ymmärrys siitä, mitä kaikkea meidän tulee tulevaisuudessa itse hallita, omistaa ja osata, ja millaisilla keinoilla. Yhteiskunnan suojaaminen uusista toimintaympäristöistä tulevilta uhkilta edellyttää tilannekuvan, tiedonvaihdon ja toimivaltuuksien sekä selkeiden kansallisten yhteistyörakenteiden määrittämistä eri viranomaisten ja yksityisten palveluntuottajien välillä.

12 New Space Economy viittaa avaruustoimintaan, jota harjoittavat kaupallisista lähtökohdista toimivat ja valtioista riippumattomat uudet toimijat.

1.5 Tulevaisuuden hyvinvointiyhteiskunta

1.5.1 Väestön ja maahanmuuton kehitys

Väestönkehitys on Suomessa vahvasti eriytynyt alueittain 2010-luvulla. Väestönkehityksen suurimmat ongelmat liittyvät väestön ikääntymiseen, työikäisen väestön määrän vähenemiseen ja syntyvyyden nopeaan alenemiseen. Tilastokeskuksen väestöennusteen¹³ mukaan nettomaahanmuutto ylläpitäisi väkiluvun kasvua vuoteen 2034 saakka. Tämän jälkeen väkiluku kääntyisi laskuun ja 2050-luvulla maamme väkiluku olisi ennusteen mukaan jo nykyistä pienempi. Etenkin nuorten ikäluokkien koot pienenevät. Vuonna 2020 Suomessa syntyi noin 46 500 lasta eli neljännes vähemmän kuin vuonna 2010 ja lapsi-ikäluokat ovat pienentyneet miltei jokaisessa kunnassa. Vuonna 2021 syntyvyys kasvoi hieman ollen noin 49 500 lasta. Jos syntyvyys pysyy matalalla tasolla pitkään, heijastuvat sen vaikutukset kauas tulevaisuuteen. Aluksi vaikutus näkyy syntyvien lasten määrässä, mutta pidemmällä ajalla myös synnytysikäisten naisten määrässä. Väestöennusteen mukaan Suomessa on vuonna 2030 jo yli 80 kuntaa, joissa lapsia syntyy alle 15 vuodessa.

Suomalaisten maastamuutto on ollut melko vakaata koko 2000-luvun ajan. Ulkomailla asuvia Suomen kansalaisia on noin 300 000 ja äänioikeutettuja on noin 250 000. Joidenkin arvioiden perusteella suomalaista syntyperää olevia henkilöitä on maailmalla jopa 1,6–2 miljoonaa. Edustuksellisen demokratian toimivuuden kannalta on tärkeää, että myös ulkomailla asuvat Suomen kansalaiset pystyvät vaalien kautta vaikuttamaan heitä koskeviin asioihin. Ulkосуomalaisten paluumuuttoon liittyvät erityiskysymykset tulee huomioida entistä paremmin paluumuuton houkuttelevuuden ja sujuvuuden edistämiseksi. Paluumuuttajat ovat yksi koulutus- ja työperusteisen maahanmuuton edistämisen kohderyhmistä.

Globaalin muuttoliikkeen keskeisiä ajureita ovat lähtömaiden taloudellisen tilanteen kehitys, väestön ikärakenne ja sen muutokset, poliittiset ja sosiaaliset kehityskulut sekä ilmaston- ja ympäristönmuutoksen elinolosuhteisiin, kuten ruokaturvaan tai talouteen aiheuttamat muutokset. Suurin osa siirtolaisista on nuoria aikuisia, jotka etsivät työmahdollisuuksia. Vaikka globaalisti kansainvälisen muuttoliikkeen taso on kasvanut vain hiukan 1960-luvulta lähtien, muuttoliikkeestä on tullut merkittävä jakolinjoja aiheuttava poliittinen kysymys sekä kansallisesti että EU:n piirissä. Poliittisen päätöksenteon tukemiseksi ja viranomaistoiminnan ohjaamiseksi muuttoliikkeiden ennakkoinnin merkitys kasvaa. Samalla kuitenkin ennakkointi muuttuu yhä vaikeammaksi, mikä edellyttää hyvää valmiutta ja varautumista maahantulijoiden määrän nopeisiin vaihteluihin.

13 Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestöennuste [verkkajulkaisu]. ISSN=1798-5137. 2021. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 5.7.2022]. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/vaenn/2021/vaenn_2021_2021-09-30_tie_001_fi.html

Suomeen suuntautuva maahanmuutto on kasvanut viime vuosikymmenillä kansainvälisesti vertailtuna nopeasti: ulkomaan kansalaisten määrä Suomessa on kymmenkertaistunut vuodesta 1990 vuoteen 2019. Suurin osa Suomeen suuntautuvasta muuttoliikkeestä tapahtuu työn, perheen tai opiskelun perusteella. Maahanmuuttajat ovat muuta väestöä nuorempia. Venäjän hyökkäyksen seurauksena Suomeen on tullut Ukrainasta kymmeniä tuhansia pakolaisia, joista monet haluavat myös työllistyä suomalaisille työmarkkinoille. Ukrainalaisten työllistymispotentiaalia nostaa keskimäärin korkea koulutus. Lyhyellä aikavälillä sitä kuitenkin laskee kotimaisten kielten taidon puute, oleskelun määräaikaisuus sekä tulijoiden ikä- ja sukupuolijakauma. Yli 90 % tilapäistä suojelua hakeneista ukrainalaisista on naisia ja lapsia.

Suomeen tarvitaan yhä enemmän työvoimaa ulkomailta. Suomi ja Eurooppa kilpailevat parhaista osaajista muun maailman kanssa. Kilpailu kiristyy sitä mukaa kun korkean tulotason maiden väestö ikääntyy ja maat toteuttavat aktiivisia toimia osaajien veto- ja pitovoiman vahvistamiseksi.

Väestön ikärakenne, huoltosuhde, määrä, väestönkasvu ja muuttoliikkeet vaikuttavat suoraan yhteiskunnalliseen suunnitteluun kansallisesti ja alueellisesti. Tämän lisäksi väestön elinkeino-, koulutus- ja perherakenne sekä kieli- ja etninen jakauma vaikuttavat monin tavoin esimerkiksi erilaisten palvelujen tarpeeseen.

1.5.2 Alueellinen eriytyminen

Vuonna 2020 maailman väestöstä yli puolet asui kaupungeissa. Vuoteen 2030 mennessä kaupunkien osuuden ennustetaan kohoavan noin 60 %:iin. YK:n mukaan yli 10 miljoo- nan asukkaan megakaupunkeja on jo yli kolmekymmentä ja vuoteen 2030 mennessä niitä ennustetaan olevan kymmenkunta enemmän. Kaupungistumiskehitys on nopeaa Aasiassa ja erityisesti Afrikassa. Kaupungistumiseen liittyy monia mahdollisuuksia, kuten runsas koulutustarjonta ja elinkeinojen harjoittaminen, työpaikkatarjonta sekä moninaiset valinnan mahdollisuudet vapaa-ajassa. Erityisesti kehittyvissä maissa hyvän hallinnon ja varallisuuden puutteeseen liittyvä epätasa-arvo ja yhteiskunnallinen levottomuus korostuvat.

Myös Suomessa väestö keskittyy kaupunkeihin ja niiden lähiseutuihin, eikä koronapandemia aiheuttanut kehitykseen suuria muutoksia. Suomessa keskeiset kaupunkiseudut ja metropolialue ovat talouden vetureita ja innovaatioiden syntysijoja. Nykyisin Suomen kaupunkialueilla asuu yli 70 % väestöstä. Väestön ja varallisuuden eriytymistä tapahtuu sekä kuntien ja alueiden sisällä että välillä. Harvaan asutussa Suomessa monipaikkaisen ja paik- kariippumattoman työn lisääntyminen on mahdollisuus paitsi arjen elämäntapavalin- toihin myös alueiden elinvoimaisuuden vahvistamiselle. Valtakunnallisen aluerakenteen kehittyminen monikeskuksisena, verkottuvana ja toimiviin liikenne- ja viestintäyhteyksiin

perustuvana kokonaisuutena tukee maan eri osien vahvuuksien hyödyntämistä ja kaupunkien ja maaseudun vuorovaikutusta.

Kaupunkeihin ja niiden kehysalueille väestöä vetävät työpaikat, asumismuodot, palvelut ja laajemmat valinnan mahdollisuudet. Suurimmat hyvinvointierot löytyvät kuitenkin pääkaupunkiseudun sisäältä. Suomen suurimpien kaupunkien sisällä asuinalueet voivat eriytyä (segregaatio). Kasvukeskuksissa nopea väestömäärän kasvu edellyttää jatkuvaa asuntojen tuotantoa.

Suomen maapinta-alasta on 68 % harvaan asuttuja alueita ja valtaosassa Suomen kuntia väestö vähenee. Erityisen haasteellisia ovat alueet, joilla väestö vähenee, ikääntyy ja edelleen harvenee. Nämä tekijät aiheuttavat haasteita erityisesti julkisten palveluiden järjestämiselle. Väestön vanhetessa myös julkisten palvelujen tarve kasvaa. Tulevilla hyvinvointialueilla on kuntia vahvemmat edellytykset vastata palveluiden tarpeen kasvuun kestävästi. Siitäkin huolimatta huoltosuhde on kasvamassa kestävämmäksi monilla alueilla. Joidenkin kuntien voi olla jo vaikea selvittää lakisääteisten palvelujen kestävästä järjestämisestä. Kuntien tehtäväkenttä ja myös rahoitus pohja tulee joka tapauksessa muuttumaan sote-uudistuksen myötä.

Taantuvien alueiden väestö on tyypillisesti usein myös vanhempaa, heikommin koulutettua ja sairaampaa kuin kaupungeissa ja niiden lähialueilla, kun nuoret muuttavat opiskelun ja työpaikkojen perässä kasvukeskuksiin. Työikäisen väestön vähetessä heikentyvät myös kestävä elinkeinotoiminnan edellytykset. Erityisesti osaavasta työvoimasta on jo nyt pula monella alueella ja alalla, myös kaupungeissa. Palvelutuotannon ongelmat heikentävät alueellista vetovoimaa. Työvoiman saatavuusongelmat heijastuvat palvelujen riittävyyteen ja laatuun.

Vakituisesti maaseudulla asuu noin 1,5 miljoonaa henkilöä, mutta paljon suurempi määrä väestöstä asuu osa-aikaisesti maaseutualueilla, esimerkiksi työnteon ja vapaa-ajan viettämisen tai perhesyiden vuoksi. Monipaikkaisen ja paikkariippumattoman työn lisääntyminen voi olla mahdollisuus harvaan asuttujen alueiden elinvoimaisuuden vahvistamiselle. Kausiasukkaiden siirtyminen vakituisesta asuinpaikasta kausittaiselle asuinpaikalle kasvattaa maaseudun väkilukua reilusti yli miljoonalla henkilöllä ja siten puolet Suomen alueista ovatkin kausittaisesti kasvavia. Ilmiö haastaa kaksijakoista aluekäsitystämme ja siihen liittyvistä tarpeista tarvitaan lisää tietoa.¹⁴

14 Ks. esim. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022:9. Monipaikkaisuus – nykytila, tulevaisuus ja kestävyys. Sari Rannanpää, Janne Antikainen, Rasmus Aro, Jaakko Huttunen, Sebastian Hovi, Kati Pitkänen, Anna Strandell, Kimmo Nurmio, Antti Rehunen, Hilikka Vihinen, Olli Lehtonen, Toivo Muilu ja Mikko Weckroth

Myös TKI-toiminta ja investoinnit keskittyvät kasvukeskuksiin. Pelkästään Uudenmaan osuus koko maan T&K-menoista on puolet ja neljän suurimman maakunnan osuus yhteensä 80 %. Alueiden kehityksen eriytymiseen vaikuttaa myös alueiden erilaiset toimialarakenteet, joihin ilmastonmuutoksen sopeutumistoimet, esim. energian hinta, veroratkaisut tai raaka-aineiden saatavuus vaikuttavat eri tavoin.

Kaikkialla maaseudulla huippunopeat ja toimintavarmat kiinteät tietoliikenneyhteydet eivät keskimäärin ole yhtä kattavat kuin tiheimmin asutuilla alueilla, mutta mobiiliviestintäverkkojen kohdalla tilanne on selvästi tasaisempi. Teknologisesta kehityksestä riippuu, millaiseksi palvelutaso koko maan tasolla tulevaisuudessa muodostuu. Hyvät tietoliikenneyhteydet mahdollistavat yhteiskunnan toimintojen digitalisaation, paikkariippumattoman ja monipaikkaisen työn lisääntymisen sekä myös maaseutualueiden yritystoiminnan teknologisen kehityksen. Pelastus- ja turvallisuuspalveluiden turvaaminen kaventaa alueellista eriytymistä ja lisää luottamusta yhteiskuntaan. Eri politiikan aloilla tuleekin tunnistaa ja huomioida toimenpiteiden positiiviset ja negatiiviset vaikutukset eri alueisiin.

1.5.3 Ihmisten välinen eriarvoisuus

Muutaman viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana äärimmäinen köyhyys maailmassa sekä yhteiskuntien välinen taloudellinen eriarvoisuus ovat vähentyneet. Yhteiskuntien sisäinen taloudellinen eriarvoisuus on sen sijaan samalla aikajaksolla kasvanut. Yhä enemmän varallisuutta kasaantuu kaikkein rikkaimmille. Äärimmäisessä köyhyydessä eläviä on edelleen satoja miljoonia ja koronapandemian myötä kehityksessä koettiin ainakin hetkellinen takaisku. Eriarvoistumiskehitys voi lisätä haavoittuvassa asemassa olevien hyväksikäyttöä. Globaali oppimisen kriisi on syventynyt entisestään. Ilmastokriisi ja ympäristöongelmat voivat lisätä ihmisten välistä eriarvoisuutta merkittäväällä tavalla. Helteistä kärsivät sosiaalisen asemansa, terveytensä ja ikänsä vuoksi haavoittuvimmat ryhmät, kuten vanhukset, sairaat, köyhät ja vammaiset henkilöt. Globaali eriarvoisuus on taustatekijä monille Euroopan ja Suomen kohtaamille haasteille. Digitaalinen eriarvoistuminen on myös merkittävä osattomuutta aiheuttava ongelma, ja teknologiakehitys voi osaltaan lisätä eri väestöryhmien välistä eriarvoistumiskehitystä.

Suomessa on edelleen suuria terveys- ja hyvinvointieroja alueiden ja väestöryhmien välillä. Suurin osa kansalaisista voi hyvin, mutta kaikki eivät ole päässeet mukaan myönteiseen kehitykseen. Suomalaisen yhteiskunnan eriarvoisuus näkyy terveyden, hyvinvoinnin, tulojen, varallisuuden, osaamisen, työllisyyden ja asuinalueiden kehityksen epätasaisena jakautumisena, eroina eri väestöryhmien yhteiskunnallisessa osallistumisessa sekä eriytyvissä ja polarisoituneissa arvoissa ja asenteissa. Kulttuuriset ja kielelliset erot kasvavat maan sisällä. Korkea inflaatio ja nopea vihreä siirtymä heikentävät erityisesti pienituloisten asemaa.

Suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan tavoitteena on tasata eriarvoisia lähtökohtia ja ehkäistä syrjäytymistä yhteiskunnasta. Kansainvälisessä vertailussa tuloerot ovat Suomessa pienet ja sosiaalinen liikkuvuus korkeaa, mutta varallisuuserot ovat Suomessa kasvaneet lähes yhtäjaksoisesti 30 vuotta. Pienituloisuuden myötä erityisesti nuorilla aikuisilla, yksin asuvilla sekä yli 75-vuotiailla on Suomessa köyhyys- tai syrjäytymisriski. Lapsiperheköyhyys erityisesti yksinhuoltajatalouksissa ja maahanmuuttajatalouksissa on kääntynyt kasvuun. Yksinhuoltajien, joista suurin osa on naisia, sekä vammaisten työllisyysaste on selvästi matalampi kuin väestössä keskimäärin. Suomeen on viime vuosikymmeninä muodostunut kohtalaisen korkea, suhdanteista riippumaton vaikeasti työllistyvien joukko. Työttömillä on muita enemmän pitkäaikaissairauksia, ja he kokevat terveydentilansa työssä käyviä heikommaksi. Huono-osaisuuteen ja syrjäytymiseen liittyy vahvasti moniongelmaisuus ja ylisukupolvisuus, joka voi ilmetä myös turvallisuutta heikentävinä vaikutuksina. Viime vuosina on saatu myös tutkimusnäyttöä siitä, että yhteiskunnan rakenteet eivät riittävästi tue yhdenvertaisuuden toteutumista taustasta riippumatta. Esimerkiksi monikielisyys on yhteiskunnalle enenevässä määrin voimavara, ja myönteisen kieli-ilmapiirin kehittyminen vaatii tukemista. Työelämässä ja koulutuksessa tapahtuvan välittömän tai välillisen syrjinnän vaikutukset ovat moninaiset, ja voivat johtaa heikompaan toimeentuloon, asuinalueiden, koulutusalojen ja työmarkkinoiden eriytymiseen sekä luottamuksen heikentymiseen yhteiskuntaa kohtaan.

Sukupuolten tasa-arvoisuus on keskeinen osa suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa. Sukupuolten välillä on kuitenkin edelleen eroa mm. palkoissa ja työsuhteiden laadussa. Myös hoivavastuu ja perhevapaiden käyttö jakautuvat epätasaisesti naisten ja miesten välillä. Sukupuolenmukainen eriytyminen on vahvaa koulutuksessa ja työelämässä kansainvälisestikin vertailtuna. Naisiin kohdistuva ja lähisuhdeväkivalta ovat edelleen sitkeä ihmisoi-keusongelma maassamme. Lisäksi sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt kohtaavat paljon syrjintää ja häirintää esimerkiksi työelämässä. Tärkeää on kiinnittää huomiota myös sukupuolen ja muiden tekijöiden yhteisvaikutukseen: esimerkiksi ulkomaalaistaustaisten naisten työllisyys on matalampaa kuin Suomessa syntyneiden naisten ja maahanmuuttaja- taustaisten miesten.

1.5.4 Osaamisen ja sivistyksen merkitys korostuu

Osaaminen rakentuu vahvalle sivistys- ja kulttuuriperustalle ja luo pohjan näiden edelleen vahvistamiselle. Osaavat ja luovat ihmiset kasvattavat inhimillisiä voimavaroja, rakentavat sivistystä, kehittävät kulttuuria ja kartuttavat kulttuuriperintöä, jolle myös tulevat sukupolvet voivat rakentaa. Koulutus ja mahdollisuudet toteuttaa ja kehittää omaa osaamista ja luovuutta taustasta riippumatta sekä kaikkien mahdollisuus osallistua monipuolisesti sivistys- ja kulttuurielämään takaavat myös tasa-arvoa yhteiskunnassa.

Suomen koulutusjärjestelmä on kansainvälisissä vertailuissa erinomainen, ja koulutuksen odotetaan ratkaisevan yhä monimutkaisempia haasteita. Varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen merkitys lapsen oppimiselle, kehitykselle ja hyvinvoinnille on yhä laajemmin tunnustettu ja esiopetukseen osallistuu jo lähes koko ikäluokka. Varhaiskasvatukseen osallistuminen on kuitenkin alemmalla tasolla kuin muissa Pohjoismaissa tai OECD-maissa keskimäärin. Perusosaamisen lasku ja osaamisen polarisoituminen vaikeuttavat laadukkaan perusopetuksen järjestämistä koko maassa. Kansallisten ja kansainvälisten tutkimusten mukaan suomalaisnuorten osaaminen on ollut vuodesta 2006 lähtien laskusuunnassa ja samalla oppilaiden väliset osaamisen erot ovat kasvaneet. Peruskouluaan päättävien suomalaisnuorten osaamisen lasku on ollut OECD-maiden jyrkimpiä matematiikassa ja luonnontieteissä ja lasku vastaa laskennallisesti noin yhden kouluvuoden aikana saavutettua oppimäärää.

Vuoden 2018 PISA-tutkimuksessa suomalaisnuorten perheen sosioekonominen asema (vanhempien koulutus ja ammatti sekä kodin varallisuus) oli ensimmäistä kertaa yhteydessä oppilaiden osaamiseen vähintään yhtä merkittävästi kuin OECD-maissa keskimäärin. Vielä vuonna 2009 vaikutus oli yksi vertailumaiden pienimpiä. PISA-aineiston mukaan kotitaustan vaikutus tuloksiin on Suomessa voimistunut, kun se muissa kehittyneissä maissa on pysynyt ennallaan. Kotitausta on selvästi yhteydessä myös korkeakoulutukseen hakeutumiseen. Kehitys on ollut selkeästi suomalaisen koulutuspolitiikan tavoitteiden vastaista. Tyttöjen ja poikien osaamiserot ovat Suomessa monia muita maita suuremmat.

Koulutustaso on jäänyt jälkeen keskeisistä kilpailijamaista ja suhteellinen osaamistaso on heikentynyt. Korkeakoulutuksessa suomalaisten nuorten aikuisten koulutustaso on pysynyt ennallaan pitkän aikaa samalla kun kilpailijamaiden koulutustaso on kasvanut. Väestön hyvinvoinnin suotuisa kehitys viime vuosikymmeninä on suurelta osin liittynyt koulutusrakenteen muutokseen, ja tämän rakenteellisen kehityksen päättyessä väestön terveyden, toimintakyvyn ja hyvinvoinnin koheneminen uhkaa päättyä tai ainakin hidastua. Suomen 25–34-vuotiaiden keskimääräinen koulutustaso on suhteellisesti OECD-maiden keskiarvon tasolla. Kansainvälinen kilpailu osaajista on kireää, ja maailmalla panostetaan valtavasti osaamis- ja koulutustason kasvattamiseen. Osaavat ja luovat ihmiset ovat Suomelle tärkeä voimavara ja kilpailutekijä, jonka merkitys globaalissa kilpailussa on entisestään kasvava. Työmarkkinoilla on suurin lisäystarve korkeasti koulutetusta työvoimasta ja yhä useammissa ammattiryhmissä on pulaa osaajista. Suomalaisen työikäisen väestön työssä jaksamiseen ja työkyvyn tukemiseen on kiinnitettävä huomiota työkykyä ylläpitävillä toimenpiteillä.

Osaamisen ja sivistyksen kokonaiskuvassa myös maahanmuuttajien onnistunut kotoutuminen on avaintekijä väestökehityksen ja työllisyyden kannalta. Tässä keskiössä ovat koulutusjärjestelmän ja -palveluiden kehittäminen siten, että jokaiselle maahanmuuttajalle löytyy hänen omista lähtökodistaan sopiva polku vahvistaa kielitaitoaan ja yhteiskunta- ja

työelämäntaitojaan sellaiselle tasolle, että hän kykenee kotoutumaan ja luomaan itselleen merkityksellisen elämän Suomessa. Kotoutuminen edellyttää myös yhteiskunnan vastaanottavuuden kehittämistä ja esimerkiksi rekrytointisyrjinnän vähentämistä.

Siirryttäessä yhä enemmän aineellisesta aineettomaan tuotantoon ja aineettoman tuotannon (mm. kulttuuri- ja viihdesisällöt) osuuden kasvaessa ihmisten elämässä, taiteen ja kulttuurin merkitys lisääntyy edelleen. Digitalisaatiokehityksessä luovien sisältöjen kysyntä kasvaa, mutta usein sisällön tuottajien oikeudet eivät tule tasa-arvoisesti huomioiduksi nopeassa kehityksessä eikä taide- ja kulttuurialan arvostus ja asema yhteiskuntapolitiikassa aina vastaa tätä kehitystä.

1.5.5 Ihmisten arki muutoksessa

Muutokset ihmisten arjessa vaikuttavat niin talouteen kuin yhteiskunnalliseen päätöksentekoon – sekä päivittäin. Työ, opiskelu, yhteiskunnallinen osallistuminen, oikeus hoitoon, laadukas lähiympäristö sekä hyvät ihmissuhteet ja vapaa-aika muodostavat perustan merkitykselliselle arjelle.

Osa koronapandemian aiheuttamista vaikutuksista ihmisten arkeen jäänee pitkäkestoisiksi, kuten etätyön ja -opiskelun lisääntyminen sekä matkustamisen väheneminen. Etätyö ja -opiskelu mahdollistavat arjen rytmittämisen vähemmän kuormittavaksi. Toisaalta lisääntyvä kotonaolo aiheuttaa osalle ihmisistä yksinäisyyttä ja osattomuutta, etenkin kun samanaikaisesti yksin asuminen on yhä yleisempää. Riskeinä ovat myös mielenterveysongelmien lisääntyminen, arjen fyysisen aktiivisuuden väheneminen, epäterveellinen ravitus sekä vapaa-ajan ja työn kuormittava sekoittuminen.

Vapaa-aika mahdollistaa ihmisten elämään tärkeitä sisältöjä. Kulttuuritilaisuuksissa käyminen lisääntyi ennen koronapandemiaa, jonka väistyessä palattaneen kasvuun. Liikuntaa ja urheilua harrastetaan myös edelleen aktiivisesti, mutta arkiaktiivisuuden vähenyessä ihmiset liikkuvat kokonaisuutena yhä vähemmän, mikä lisää terveys- ja hyvinvointihaasteita sekä yhteiskunnallisia kustannuksia. Osallisuus on hyvinvoinnin edellytys ja erilaiset vapaa-ajan yhteisöt sekä järjestötoiminta ovat tärkeitä osallisuuden toteutumisen paikkoja.

Osallisuus, turvallisuuden tunne, oikeudenmukaisuus ja luottamus yhteiskuntaan sekä sen instituutioihin ja toisiin kansalaisiin rakentavat henkistä kriisinkestävyyttä ja yhteiskunnan kriisinsietokykyä.

Digitaalisatio muuttaa lähes kaikkia elämäntilanteita työstä ja arjen asioimisesta harrastuksiin ja sosiaalisiin suhteisiin. Erilaisten älylaitteiden ja teknologioiden käytön yleistymisen

ja laajenemisen vaikutukset ovat monitahoiset. Digitalisaatio luo uusia mahdollisuuksia, palveluita ja merkityksellisiä sisältöjä ihmisten elämään esimerkiksi helpottamalla sosiaalisten suhteiden ylläpitoa sekä mahdollistamalla erilaisen harrastamisen yhä laaja-alaisemmin myös harvaan asutuilla seuduilla. Toisaalta digitalisaatio voi esimerkiksi muuttaa ihmissuhteita pinnallisemmiksi, vähentää arjen fyysistä aktiivisuutta ja kasvattaa nuorten epävarmuutta ja menestymispaineita, kun sosiaalinen media luo mielikuvia täydellisestä elämästä. Ikääntynyt väestö on aktivoitunut digitaalisten välineiden ja palvelujen käytössä, joskin esimerkiksi muistisairauksien kasvava määrä asettaa haasteita digitaalisessa ympäristössä selviytymiselle.

Länsimaissa maallistuminen on jatkunut pitkään, mutta globaalisti uskonnon merkitys vaikuttimena ei ole vähenemässä. Tämä voi heijastua maahanmuuton myötä arjessa ja yhteiskunnassa. Ilmaston lämpeneminen ja luonnon monimuotoisuuden heikkeneminen vaikuttavat myös väistämättä arkeen ja muuttanevat ihmisten käyttäytymistä liikkumisesta ruokailutottumuksiin sekä kulutusvalintoja. Huoli ilmastomuutoksesta varjostaa jo monien arkisiakin unelmia.

Yhteiskunnan valtavat ja alati kasvavat valintojen mahdollisuudet voivat aiheuttaa ihmisille ahdistusta herättäessään jatkuvia kysymyksiä ja epäilyjä omista valinnoista. Viitteitä on myös entistä vahvemman eriytymisestä siten, että joillekin arki on aktiivista osallistumista toisten jäädessä ulkopuoliseksi.

Muutoksia huolimatta arjessa on myös paljon pysyvyyttä, koska nuorten unelmat ovat edelleen hyvin perinteisiä: elämältä toivotaan työtä, hyvää terveyttä ja läheisiä ihmissuhteita.